Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

BERETNING

TIL

FOLKETINGET

AFGIVET AF

DEN AF FOLKETINGET UNDER 8. JANUAR 1948 NEDSATTE KOMMISSION I HENHOLD TIL GRUNDLOVENS § 45

VIII

ARBEJDS- OG SOCIALMINISTERIERNE, MINISTERIET FOR HANDEL, INDUSTRI OG SØFART, INDENRIGSMINISTERIET OG MINISTERIET FOR LANDBRUG OG FISKERI UNDER BESÆTTELSEN SAMT SPØRGSMÅLET OM DANSKE ENTREPRENØRERS UDFØRELSE AF ARBEJDER FOR BESÆTTELSESMAGTEN

(AFGIVET PAA GRUNDLAG
AF FORELIGGENDE DANSKE DOKUMENTER)

J. H. SCHULTZ A/S
UNIVERSITETS-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN
1950

BERETNING

TIL

FOLKETINGET

AFGIVET AF

DEN AF FOLKETINGET UNDER 8. JANUAR 1948 NEDSATTE KOMMISSION I HENHOLD TIL GRUNDLOVENS § 45

VIII

ARBEJDS- OG SOCIALMINISTERIERNE, MINISTERIET FOR HANDEL, INDUSTRI OG SØFART, INDENRIGSMINISTERIET OG MINISTERIET FOR LANDBRUG OG FISKERI UNDER BESÆTTELSEN SAMT SPØRGSMÅLET OM DANSKE ENTREPRENØRERS UDFØRELSE AF ARBEJDER FOR BESÆTTELSESMAGTEN

(AFGIVET PAA GRUNDLAG
AF FORELIGGENDE DANSKE DOKUMENTER)

J. H. SCHULTZ A/S
UNIVERSITETS-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN
1950

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Folketingets beslutning om kommissionens nedsættelse 5

Forskrifter for kommissionen 6

Kommissionens medlemmer 8

Kommissionens beretning.

Indledende bemærkninger 10

I. *Arbejds- og socialministerierne under besættelsen* 11

A. Arbejds- og socialministeriernes forhold til tysklandsarbejderne, herunder foranstaltninger vedrørende arbejdsløsheds- og fortsættelseskasserne samt den sociale forsorg 12

B. Understøttelsen til de internerede kommunisters familier 18

C. Fhv. socialminister Laurits Hansen 22

II. *Ministeriet for handel, industri og søfart under besættelsen* 29

Tyske krav om bevæbning af danske handelsskibe 29

III. *Indenrigsministeriet under besættelsen* 38

Spørgsmålet om internerede kommunisters adgang til at afgive stemme ved rigsdagsvalgene i marts og april 1943 38

IV. *Ministeriet for landbrug og fiskeri under besættelsen* 40

Spørgsmålet, om der fra tysk side blev stillet krav vedrørende ansættelse af priser på landbrugsprodukter på hjemmemarkedet i sommeren 1940 (kornloven) 40

V. *Danske entreprenørers udførelse af arbejder for besættelsesmagten* 41

ANVENDTE FORKORTELSER I DET FØLGENDE:

Bet. I, ber. II o. s. v., s. 00 betyder betænkning I afgivet af den parlamentariske kommission af 15. juni 1945, side 00, henholdsvis beretning II afgivet af den parlamentariske kommission af 19. december 1945.

Bet. I, ber. II o. s. v., A. nr. 00 betyder aktstykke til fornævnte, nr. 00.

Bet. I, ber. II o. s. v., st. 00 betyder det stenografiske referat til fornævnte, spalte 00.

A. nr. 00 betyder aktstykke til nærværende beretning, nr. 00.

A. 00 betyder aktstykkerne til nærværende beretning, side 00.

St. 00 betyder det stenografiske referat til nærværende beretning, spalte 00.

Beslutning af folketinget om nedsættelse af en kommission i henhold til grundlovens § 45.

Vedtaget af folketinget den 8. januar 1948.

Folketinget beslutter:

1. Der nedsættes i henhold til grundlovens § 45 en kommission med den opgave i fortsættelse af kommissionen af 19. december 1945:
   at undersøge samtlige forhold, hvis klarlæggelse kommissionen anser for nødvendig til bedømmelse af, hvorvidt der er grundlag for at drage ministre og andre særlige ansvarlige til ansvar i anledning af deres embedsvirksomhed under den tyske besættelse,
   at foretage de undersøgelser, som kommissionen finder påkrævede, med hensyn til politisk virksomhed under besættelsen, der skønnes at indeholde anslag mod folkestyret og den hidtidige statsretlige praksis.

   Kommissionen skal endvidere, såfremt den måtte skønne, at de ved de under 15. juni 1945 og 19. december 1945 nedsatte parlamentariske kommissioner tilvejebragte oplysninger vedrørende forholdene ved Danmarks besættelse den 9. april 1940 kan og bør suppleres på væsentlige punkter, have til opgave

   at foretage de derfor fornødne undersøgelser.

   Endelig skal det påhvile kommissionen snarest

   at afgive beretning til folketinget angående de foretagne undersøgelser.
2. Medlemmernes antal fastsættes til 24.
3. Over møder, hvori mundtlige oplysninger og forklaringer afgives til kommissionen, optages stenografisk referat.
4. Selve kommissionens drøftelser og afgivelsen af oplysninger, forklaringer og redegørelser foregår i lukkede møder, men der vil til oplysning for offentligheden, når undersøgelsen af et forhold er bragt til et sådant punkt, at kommissionen mener, at en redegørelse derfor kan afgives, være at afgive sådan redegørelse i den form og på den måde, som kommissionen skønner rigtig.
5. Tingets formand bemyndiges til at iværksætte det fornødne til denne beslutnings udførelse.

Forskrifter for den kommission, der af folketinget i henhold til tingets beslutning af 8. januar 1948 er nedsat i henhold til grundlovens § 45,

fastsat i henhold til nævnte beslutning af *folketingets formand* den 15. januar 1948.

§ 1.

Kommissionen vælger umiddelbart efter sin sammentræden en formand og en næstformand.

§ 2.

Kommissionen samles, udsættes og sluttes af sin formand. Denne bestemmer ved hver enkelt sammenkaldelse samlingsstedet; forsåvidt dette er København, holdes kommissionens møder i rigsdagens lokaler.

§ 3.

Kommissionen er berettiget til at antage lønnet medhjælp udenfor sin midte såvel som til at foretage de til dens virksomhed fornødne udgifter, herunder rejseudgifter efter regning til medlemmerne, forsåvidt kommissionen afholder møder udenfor København.

Under iagttagelse af de i tjenestemandslovens § 814 indeholdte regler vil der være at udbetale kommissionens medlemmer diæter, dog således, at der ikke ydes diæter for dage, på hvilke folketinget holder møde.

§ 4.

Den, der ophører at være medlem af folketinget, ophører tillige at være medlem af kommissionen.

Når en enkelt ophører at være medlem, afgør kommissionen under hensyn til sine arbejders standpunkt og tarv, om den skal vedblive at virke med kun 23 medlemmer, eller om den skal gøre indstilling til folketinget om nyt valg af et medlem.

Skulle det ske, at flere ophører at være medlemmer, skal kommissionen gøre sådan indstilling.

§ 5.

Om udbyttet og udfaldet af sine undersøgelser vedtager og afgiver kommissionen beretning til folketinget.

Beretning er vedtaget, når ved den endelige afstemning mindst 13 af kommissionens medlemmer har stemt for den..

Vedtages beretning ikke med enstemmighed, er de, der har stemt imod, berettigede til at få en fremstilling af deres afvigende meninger optaget i et tillæg til kommissionens beretning.

§ 6.

Over møder, hvori mundtlige oplysninger og forklaringer afgives til kommissionen, optages stenografisk referat.

§ 7.

De til afholdelse af udgifter efter § 3 fornødne pengemidler hæves af kommissionens formand hos rigsdagens kasserer efter anvisning af folketingets formand. For deres anvendelse aflægger kommissionen regnskab til folketingets formand.

§ 8.

De øvrige regler for kommissionens virksomhed fastsættes af den selv.

Jul. Bomholt.

Eigil Olsen.

Kommissionens medlemmer.

Tingets valg af medlemmerne fandt sted den 14. januar 1948*), og der valgtes følgende:

Skoleinspektør *Alfred Andreassen*,
Landsretssagfører *Fr. Dalgaard*,
Redaktør *Holger Eriksen*,
Sekretær *Victor Gram*,
Højskoleforstander *Poul Hansen* (Grenaa),
Forbundsformand *Peder Knudsen*,
Maskinarbejder *Holger Larsen*,
Togfører *M. Larsen*,
Sekretær *Lindberg*,
Maskinarbejder *Th. Poulsen*,
Dommer *Holm*,
Førstelærer *Arnth Jensen*,
Sekretær *Harald Nielsen*,
Landsretssagfører *Thisted Knudsen*,
Gårdejer *Jørgen Gram*,
Gårdejer *Niels Eriksen*,
Forstander *Johs. Larsen*,
Økonomiinspektør *Ladefoged*,
Statsrevisor, cand. polit. *Aksel Møller*,
Fængselspræst *Kristen Amby*,
Lektor *Karl Olsen*,
Landmand *Oluf Steen*,
Overlæge *Viggo Starcke*.
.....**).

*) Den i henhold til folketingets beslutning af 15. juni 1945 nedsatte kommission bestod af formand for radiorådet, senere formand for folketinget Bomholt, forretningsfører, nu fiskeriminister Chr. Christiansen, landsretssagfører Fr. Dalgaard, forbundsformand Einer-Jensen, professor, senere undervisningsminister Hartvig Frisch, forbundsformand Victor Gram, fhv. minister H. P. Hansen (formand), redaktør, nu forsvarsminister Rasmus Hansen, redaktør, nu kirkeminister Frede Nielsen, fabriksarbejder, nu socialminister Strøm, civilingeniør Rager, landmand Steen, fængselspræst Kristen Amby (næstformand), landsretssagfører Hjermind, ekspeditionssekretær, nu statsrevisor, borgmester Aksel Møller, kommandør Westermann, førstelærer, senere indenrigsminister Arnth Jensen, gårdejer, nu statsrevisor Jensen-Broby, senere arbejds- og socialminister Søren P. Larsen, redaktør, senere forsvarsminister Harald Petersen, sekretær, nu borgmester Johs. Hansen, civilingeniør Hoff og Oluf Pedersen.

Den i henhold til folketingets beslutning af 19. december 1945 nedsatte kommission bestod af gårdejer Jørgen Gram, dommer Holm (formand), førstelærer, senere indenrigsminister Arnth Jensen, gårdejer, nu statsrevisor Jensen-Broby, sekretær Harald Nielsen, gårdejer Laust Nørskov, fhv. minister, statsrevisor A. M. Hansen, landmand Steen, formand for radiorådet, senere formand for folketinget Bomholt, overretssagfører, senere justitsminister N. Busch-Jensen, forretningsfører, nu fiskeriminister Chr. Christiansen, landsretssagfører Fr. Dalgaard, fhv. minister, nu finansminister H. C. Hansen, redaktør, nu forsvarsminister Rasmus Hansen (næstformand), redaktør, nu kirkeminister Frede Nielsen, fængselspræst Kristen Amby, landsretssagfører Hjermind, ekspeditionssekretær, nu statsrevisor, borgmester Aksel Møller, kommandør Westermann, redaktør Martin Nielsen, fhv. minister, professor Mogens Fog, lektor Paul Holt og overlæge Viggo Starcke.

**) Mandat nr. 23, der ville kunne besættes af Danmarks kommunistiske partis folketingsgruppe, står indtil videre åbent, jfr. folketingstidenden 1947—48 sp. 1251.

Efter *Fr. Dalgaards* udtræden af folketinget gjorde kommissionen i henhold til forskrifternes § 4 indstilling til tinget om valg af et nyt medlem, og tinget valgte herefter den 9. november 1948 fg. kontorchef *Hækkerup* til medlem.

Kommissionen konstituerede sig med *Aage G. Holm* som formand og *Fr. Dalgaard* som næstformand. Efter Fr. Dalgaards udtræden valgtes *Holger Eriksen* til næstformand.

Til kommissionens sekretær antoges chefen for rigsdagens bureau *Eigil Olsen* og som medarbejdere i sekretariatet fuldmægtig i rigsdagens bureau *Erik Jacobsen* og sekretær sammesteds *Ove Madsen.*

Indledende bemærkninger.

Denne beretning med bilag, der omhandler en række enkeltspørgsmål henhørende under arbejds- og socialministerierne, ministeriet for handel, industri og søfart, indenrigsministeriet og ministeriet for landbrug og fiskeri samt spørgsmålet om danske entreprenørers udførelse af arbejder for besættelsesmagten, er udarbejdet på grundlag af materiale indhentet af den første og anden parlamentariske kommission, kommissionerne nedsat af folketinget under 15. juni 1945 og 19. december 1945, hvilket materiale af nærværende kommission har været genstand for nærmere undersøgelse og supplering.

I overensstemmelse med kommissoriets første led, hvorefter kommissionen har til opgave at undersøge samtlige forhold, hvis klarlæggelse kommissionen anser for nødvendig til bedømmelse af, hvorvidt der er grundlag for at drage ministre og andre særlig ansvarlige til ansvar i anledning af deres embedsvirksomhed under den tyske besættelse, indeholder beretningen med bilag herefter kommissionens undersøgelser vedrørende følgende enkeltspørgsmål: Tysklandsarbejderne, understøttelse til internerede kommunisters familier, fhv. socialminister Laurits Hansens forhold, bevæbning af handelsskibe, internerede kommunisters adgang til stemmeafgivning ved rigsdagsvalg, tyske krav vedrørende priser på landbrugsprodukter og endelig entreprenørers udførelse af arbejder for besættelsesmagten.

I beretningens enkelte afsnit vil der blive gjort rede for, hvilket materiale kommissionen har haft som grundlag for disse undersøgelser.

I.

Arbejds- og socialministerierne under besættelsen.

Ved Danmarks besættelse den 9. april 1940 var Ludvig Christensen socialminister. Han efterfulgtes ved rekonstruktionen af ministeriet den 8. juli 1940 af daværende minister for handel, industri og søfart Johannes Kjærbøl, idet det samtidig blev bestemt, at socialministeriet fremtidig benævntes arbejds- og socialministeriet (kongelig resolution af 8. juli 1940).

Ved udnævnelsen af ministeriet Scavenius den 9. november 1942 blev arbejds- og socialministeriet delt i et arbejdsministerium og et socialministerium, og Johannes Kjærbøl udnævntes til arbejdsminister, medens daværende formand for De samvirkende Fagforbund Laurits Hansen blev socialminister (kongelig resolution af 9. november 1942).

Det bestemtes derefter (kongelig resolution af 14. november 1942), at der af de under det hidtidige arbejds- og socialministerium hørende sager henlagdes følgende til arbejdsministeriet: Mægling og voldgift i arbejdsstridigheder, lov om arbejdsforhold, arbejdsfordeling, arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring, herunder lov om kommunale beskæftigelsesudvalg og lov om formidling af arbejdskraft til offentlige arbejder m. v., forbud mod overarbejde, udvandring samt beskæftigelseslovgivningen (herunder lov om iværksættelse af offentlige arbejder og beskæftigelse af arbejdsløse), lov om ungdomslejre og lov om tilskud fra den fælleskommunale udligningsfond til visse kommunale arbejder, og at den øvrige del af det hidtil under arbejds- og socialministeriet henhørende forretningsområde henlagdes til socialministeriet.

Johannes Kjærbøl og Laurits Hansen var henholdsvis arbejdsminister og socialminister den resterende del af besættelsestiden (ophørte at fungere den 29. august 1943, da ministeriet indgav sin demissionsbegæring til kongen).

Forsåvidt angår de nævnte ministerier, har kommissionen som omtalt i de indledende bemærkninger gjort følgende spørgsmål til genstand for undersøgelse: Tysklandsarbejderne (afsnit A, side 12), understøttelse til internerede kommunisters familier (afsnit B, side 18) og fhv. socialminister Laurits Hansens forhold (afsnit C, side 22).

Departementschef i socialministeriet H. H. Koch har i værket „Centraladministrationen 1848—1948" i et afsnit „Træk af socialministeriets arbejde under besættelsen" (nævnte værk side 63—86) redegjort *dels* for understøttelsesordningen forsåvidt angår de internerede kommunister og deres familier og for understøttelsesordningen og andre hjælpeforanstaltninger, der senere også gennemførtes for andre internerede og deporterede, herunder deporterede jøder og politifolk, *dels* for socialministeriets arbejde med hjemtransport fra Tyskland og overførsel til Sverige af danske og norske koncentrationslejrfanger og i forbindelse dermed af mange tusinde kvindelige fanger af andre nationaliteter.

Specielt med hensyn til spørgsmålet om hjemtransport af deporterede, der ikke er gjort til genstand for undersøgelse af kommissionen, kan henvises til nævnte værk side 71—86.

Om et andet spørgsmål — den danske flygtningeadministration i Sverige —, der ejheller er medtaget i kommissionens undersøgelser, henvises til daværende fg. departementschef, nuværende amtmand Sigurd Wechselmanns artikel herom i Nordisk administrativt Tidsskrift 1946, side 23—35.

A.

Arbejds- og socialministeriets forhold til Tysklandsarbejderne, herunder foranstaltninger vedrørende arbejdsløsheds- og fortsættelseskasserne samt den sociale forsorg.

Herom har kommissionen fra arbejds- og socialministeriet modtaget en udførlig redegørelse (A. nr. 1, side 9—19), til hvilken redegørelse der er knyttet en række bilag (A. 20—75). Af denne redegørelse med bilag, der har været hovedgrundlaget for kommissionens undersøgelser vedrørende de her omhandlede forhold, og hvortil der om enkeltheder må henvises, vil der i det følgende blive givet et kort resumé.

Der er ikke vedrørende nærværende afsnit optaget mundtlige afhøringer.

Spørgsmålet: Tysklandsarbejderne er tidligere i anden anledning behandlet af kommissionen, og opmærksomheden henledes her på de i bilagene til ber. X optrykte aktstykker angående Foreningen af danske Arbejdere i Udlandet (ber. X A. nr. 190—214) og de i tilknytning hertil i ber. X, afsnit IV, side 33—39 meddelte oplysninger vedrørende økonomisk støtte til ugebladet „Arbejderavisen" og til Foreningen af danske Arbejdere i Udlandet (P. M. Asmussen og Robert Hansen). (Den konservative generalkorrespondances angreb på direktør Sthyr, udenrigsministeriet, august 1942).

Tyske krav om dansk arbejdskraft til Tyskland. (A. 9.)

Spørgsmålet om indsættelse af dansk arbejdskraft i Tyskland blev ifølge den af arbejds- og socialministeriet udarbejdede redegørelse rejst af de tyske myndigheder kort efter besættelsen, idet det under de dansk-tyske handelsforhandlinger i foråret 1940 fra tysk side blev stillet som betingelse for yderligere levering af kul, at der fra dansk side blev indsat arbejdskraft ved kulbrydningen. Der førtes nogle forhandlinger med tyskerne herom, og det opnåedes, at danske arbejdere, såfremt der blev tale om at beskæftige dem i Tyskland, skulle beskæftiges ved andet arbejde end kulbrydning, således at et tilsvarende antal tyske arbejdere kunne frigøres til dette arbejde.

Da tyskerne fastholdt kravet, meddelte udenrigsministeriet de tyske myndigheder, at man ville tage spørgsmålet op til forhandling med bl. a. socialministeriet.

Det oplystes i socialministeriet, at tyskerne på frivillig basis ønskede at hverve faglærte danske arbejdere, navnlig bygnings-, metal- og landbrugsarbejdere med uddannelse til arbejde i Tyskland i et antal af 5000—10 000.

Regeringens holdning til de tyske krav. (A. 10.)

Under forhandlingerne havde man fra tysk side gjort opmærksom på, at Danmark måtte være interesseret i at nedbringe den danske arbejdsløshed. Hertil var det allerede under de indledende forhandlinger blevet udtalt fra dansk side, at man principielt måtte foretrække at søge arbejdsløshedsspørgsmålet løst på anden vis.

I et ministermøde den 21. maj 1940 opnåedes der enighed om at søge fremskaffet — såvidt muligt ad frivillighedens vej — *5000* arbejdere til arbejde i Tyskland. (Ministermødeprotokollerne, ber. IV A. 418). Ifølge arbejds- og socialministeriets beretning omfattede tilsagnet *6000* arbejdere (A. 10).

Gennemførelsen af arbejdsanvisningen. (A. 10).

Gennem statens udvandringskontor blev der herefter den 24. maj 1940 udsendt et cirkulære (A. 20), hvori blev angivet hovedlinierne i de trufne aftaler og nærmere oplysninger for de arbejdssøgende om arbejdstid, timeløn, indkvarteringsforhold, arbejdskontrakternes varighed, forsikringsforhold og endelig om, hvilke beløb arbejderne havde ret til at sende hjem, jfr. i det hele herom cirkulæret.

Udvandringskontorets cirkulære blev den 25. maj 1940 af De samvirkende Fagforbund udsendt til forbundene, der var tilsluttet De samvirkende Fagforbund, og arbejdernes lokale fællesorganisationer med oplysning om, at De samvirkende Fagforbund for sit vedkommende havde indvilget i at orientere de tilsluttede forbund, og med henstilling til forbundene om at drage omsorg for, at udvandringskontorets cirkulære omgående blev tilstillet samtlige afdelinger, anvisningskontorer og kontrolsteder (A. 21).*)

Til yderligere vejledning for de arbejdere, der henvendte sig om arbejde i Tyskland, udsendte statens udvandringskontor den 31. maj 1940 to cirkulærer, det ene (A. 22) vedrørende arbejdernes forsikringsforhold i Tyskland, det andet (A. 23) vedrørende forsendelse af levnedsmiddelpakker til arbejderne under deres ophold i Tyskland, idet man fra tysk side havde ønsket, at arbejderne fik et supplement til kosten hjemmefra.

Vedrørende arbejdernes adgang til at hjemsende penge (over den dansk-tyske clearing) bemærkes, at gifte oprindelig kunne hjemsende 80 mark og ugifte 30 mark månedlig (jfr. A. 20). Efter forhandlinger mellem de tyske myndigheder og udenrigsministeriet og nationalbanken i juni 1940 blev det fastsat, at gifte kunne hjemsende 125 mark månedlig og ugifte 80 mark månedlig, og disse beløb blev i oktober 1940 efter begæring fra tysk side forhøjet til henholdsvis 250 og 125 mark månedlig.

Tyskerne krævede efterhånden flere og flere arbejdere til Tyskland, jfr. herom beslutninger på ministermøder den 20. juni 1940, 6. august 1940 og 8. oktober 1941 (ber. IV A. 420, 426 og 450), og ifølge skønsmæssige beregninger foretaget af statens udvandringskontor på grundlag af indberetninger fra det tyske arbejdsanvisningskontor har antallet af danske arbejdere i Tyskland pr. 31. december 1940 udgjort ca. 24 900 og pr. 30. juni 1941 ca. 29 800. Indtil juni 1943 var omtrent dette antal arbejdere beskæftiget dernede. Herefter begyndte tallet at falde, og pr. 31. december 1943 var tallet faldet til ca. 20 000, pr. 30. juni 1944 til ca. 16 500 og endelig pr. 31. december 1944 til ca. 6900.

Til arbejde i Tyskland udrejste ialt ca. 128 000 danske arbejdere. Da nogle af disse imidlertid lod sig hverve til arbejde i Tyskland flere gange, er dette tal dog større end det samlede antal danske arbejdere, der har haft arbejde i Tyskland (A. 13).

Statens udvandringskontors opgaver. (A. 10—11).

Efter som antallet af danske arbejdere i Tyskland forøgedes, fremkom der vanskeligheder for de danske arbejdere, og det var nødvendigt, at der fra dansk side ydedes bistand til dem. Statens udvandringskontor behandlede de sager, der opstod i forbindelse med beskæftigelsen af de danske arbejdere, dog at mere principielle sager blev forelagt socialministeriet, der gennem udenrigsministeriet forhandlede med de tyske myndigheder for at varetage de danske arbejderes tarv.

Som eksempel på, at bistand til arbejderne var nødvendig, kan nævnes de i redegørelsen (A. 10) omtalte vanskeligheder for arbejdere, der var blevet anbragt på en krudtfabrik, hvor de frygtede eksplosion eller bombeangreb. Efter aftale med

*) Om et af De samvirkende Fagforbund i december 1941 udsendt cirkulære, hvori de tilsluttede forbund indtrængende opfordres til „at virke for, at det størst mulige antal arbejdere så hurtigt som muligt melder sig til tysklandsarbejde", se „Besættelsestidens Fakta" side 1151.

udenrigsministeriet havde udvandringschefen (H. F. Ulrichsen) en forhandling med en repræsentant for det tyske arbejdsministerium, og det fastsloges herunder:

1. Arbejderne skulle forinden deres afrejse have at vide, til hvilket firma de kom, og hvilken beskæftigelse de skulle have. Hvis man i enkelte tilfælde havde undladt at give sådan besked, skyldtes det udelukkende den store travlhed på det tyske arbejdsanvisningskontor. Der var ingen danske beskæftiget ved fremstilling af sprængstoffer, men man kunne ikke love, at danske arbejdere ikke blev beskæftiget i nærheden af fabrikker, der tilvirkede krigsmateriel, og det var rigtigt, at nogle af arbejderne var beskæftigede med bygningsarbejder ved en sprængstoffabrik.

2. Det var klart, at arbejderne normalt skulle forblive hele den kontraktmæssige periode, og man ville gå ud fra, at de, der ikke egnede sig til eller af en eller anden grund måtte forlade arbejdet forinden hjemrejsen, burde have tjent det til denne fornødne beløb.

3. Man ville fra tysk side sørge for, at arbejdere, der forlod arbejdet forinden kontraktperiodens udløb, fik den fornødne udrejsetilladelse, idet man ikke i Tyskland var interesseret i, at der blev vanskeligheder med danske arbejdere, som intet arbejde havde og ikke kunne komme hjem.

Udvandringskontorets hverv i forbindelse med beskæftigelsen af danske arbejdere i Tyskland bestod i at bistå arbejderne samt deres familier her i landet. De opgaver, som først og fremmest pålagdes kontoret, var at sørge for forsendelsen af de af familien eller pårørende bestilte og betalte levnedsmiddelpakker til arbejderne i Tyskland og at hjælpe dem, såfremt der opstod vanskeligheder med arbejdsgiveren i Tyskland angående kontraktens forståelse, endvidere bistand til at efterlyse pengeforsendelser fra Tyskland, som af en eller anden årsag udeblev. Familien i Danmark skulle vejledes med hensyn til pengeoverførslerne, skattespørgsmål m. v.

Senere fik kontoret endvidere den opgave at føre kontrol med arbejdernes pengeoverførsler, udførsel af beklædningsgenstande og erstatningsbeløb for effekter, mistede ved krigsbegivenheder i udlandet.

Tyske krav om indsættelse af danske arbejdere i Norge. (A. 11).

I begyndelsen af 1941 tog de første danske arbejdere arbejde i *Norge* for tysk regning, og i foråret 1941 fremkom der en tysk anmodning om hvervning af 3000 arbejdere til Norge.

Arbejds- og socialministeriet var af den opfattelse, jfr. A. 11, at danske arbejderes beskæftigelse i Norge ved værnemagtsarbejder ville være ilde set af nordmændene og derfor kunne få uheldige konsekvenser for det fremtidige samarbejde i Norden. Man tog derfor det standpunkt, at man vel ikke kunne modsætte sig hvervningen, men at der ikke kunne ydes arbejderne nogensomhelst bistand fra udvandringskontorets side, ligesom de ikke fik tilsendt standardpakker, jfr. herved indledningen til arbejds- og socialministeriets skrivelse af 13. december 1941 (A. 24). Efter at man gennem udenrigsministeriet fra arbejdere, der var på besøg her i landet efter arbejde i Norge, havde modtaget indberetning om, at danske arbejdere i Norge var udsat for grove mishandlinger fra tysk side i arbejdslejre og koncentrationslejre, anså man det dog ikke for rigtigt fortsat at undlade at yde bistand i disse tilfælde, og danske arbejdere i Norge blev derfor efterhånden ligestillet med danske arbejdere i Tyskland; fra maj 1942 påbegyndtes efter fornyede henvendelser fra tysk side forsendelse til dem af standardpakker.

I december 1941 fremkom der et tysk ønske om, at antallet af de i Norge beskæftigede danske arbejdere blev forhøjet til 8000, jfr. herved tilførslerne til ministermødeprotokollen for mødet den 6. december 1941 (ber. IV A. 454). Man modsatte sig det tyske ønske, og i en skrivelse af 13. december 1941 fra arbejds- og socialministeriet til udenrigsministeriet (A. 24) er meget udførligt redegjort for grundene til, at det tyske ønske ikke kunne imødekommes.

Om antallet af danske arbejdere beskæftiget i Norge siden juni 1942 har man ret nøjagtige oplysninger fra Danmarks konsulære repræsentation i Norge (A. 13).

Ifølge disse oplysninger har antallet udgjort:

Den 11. juni 1942	ca.	2 400
den 5. september 1942	-	2 300
den 17. oktober 1942	-	2 800
den 10. april 1943	-	2 300
i juni 1943	-	1 700—1 800
i september 1943	-	1 100
i december 1943	-	770
i juni 1944	-	600—700
i september 1944	-	450
den 1. januar 1945	-	260

Kvindelige danske arbejderes stilling i Tyskland. (A. 12).

Af arbejds- og socialministeriets redegørelse fremgår, at der blandt de danske arbejdere, der lod sig hverve til arbejde i Tyskland, også var et stort antal kvinder og blandt disse adskillige ganske unge. Da lønsatserne for kvinders arbejde i Tyskland ofte var meget lave, således at de danske arbejdersker næppe kunne subsistere ved lønnen alene og forholdene for disse kvinder i det hele ofte var utilfredsstillende, udfoldedes der gennem udenrigsministeriet bestræbelser for at udvirke, at der principielt overhovedet ikke skulle ske hvervning af kvindelig arbejdskraft til Tyskland, og subsidiært, at der ikke hvervedes kvinder under 25 år og i alt fald ikke under 20 år. Om enkeltheder i disse bestræbelser, der ikke medførte noget almindeligt løfte om opfyldelse af de danske ønsker, må henvises til de i bilagene optrykte aktstykker (A. 37—42).

Tyske bestræbelser for større tilgang af danske arbejdere. (A. 13—16).

Da de tyske myndigheder langtfra var tilfreds med antallet af arbejdere, der på frivillig basis ønskede at påtage sig arbejde i Tyskland og Norge, udfoldede de en række bestræbelser for at forøge tilgangen af danske arbejdere.

Tyskerne rejste således spørgsmål om standsning af arbejdsløshedsunderstøttelse i tilfælde, hvor en arbejder nægtede at tage arbejde, der kunne anvises i Tyskland, jfr. herved arbejdsløshedslovens § 17, stk. 1, nr. 10, hvorefter den, der vægrer sig ved at tage et anvist arbejde, mister retten til understøttelse.

Fra dansk side hævdede man imidlertid med held det standpunkt, at denne regel ikke kunne anvendes overfor danske arbejdere, der vægrede sig ved at overtage et arbejde i Tyskland, med den virkning, at de mistede understøttelsesretten. Motiveringen herfor var, at anvisningsreglerne tydeligt udelukkende er skrevet med henblik på danske forhold, og at det var fast praksis, at bestemmelsen ikke kunne finde anvendelse på en vægring ved at tage arbejde udenfor landets grænser.

Derimod måtte man — da der fra tysk side insisteredes på et resultat — fra dansk side ved forhandlinger om sagen gå ind på, at der ikke måtte ydes arbejdsløshedsunderstøttelse i tilslutning til arbejdsophør, der skyldtes, at arbejderen uden lovlig grund havde forladt et frivilligt overtaget arbejde i Tyskland, og der udsendtes den 16. juli 1940 fra arbejdsdirektoratet et cirkulære (A. 45) herom til samtlige statsanerkendte arbejdsløshedskasser.

Den nævnte bestemmelse fik ifølge redegørelsen ikke større betydning, dels fordi det som oftest lykkedes arbejdere, der kom tilbage fra Tyskland, at skaffe sig arbejde her i landet af mere end midlertidig karakter, hvorved den nævnte virkning faldt bort, dels fordi man i praksis ikke følte sig bundet af aftalen med tyskerne i tilfælde, hvor det påvistes, at arbejdsophøret skyldtes, at man fra tysk side ikke havde holdt løfterne til pågældende arbejder, f. eks. havde beskæftiget ham ved andet

arbejde end aftalt. Senere blev der mundtligt givet arbejdsdirektoratet en fortrolig instruktion om at sabotere ordningen bedst muligt (A. 14).

Om socialministeriets syn på det tilsvarende spørgsmål om, hvorvidt undladelse af at tage arbejde, der kunne anvises i Tyskland, medførte, at kommunehjælp kun kunne ydes med fattighjælps virkning, jfr. forsorgslovens § 306, henvises til socialministeriets skrivelse af 30. juli 1940 (A. 49) til et socialudvalg, der havde rejst spørgsmålet.

Yderligere rejste de tyske myndigheder med det formål at få frigjort arbejdskraft til indsættelse ved arbejde i Tyskland flere gange krav om ophævelse af eller indskrænkning i arbejdsfordelingsloven og overarbejdsloven. Om de bestræbelser, der fra arbejdsministeriet udfoldedes for at imødegå de tyske krav, henvises til den oftnævnte redegørelse (A. 15) og bilagene hertil (A. 51—57), hvoraf fremgår, at disse bestræbelser kronedes med held.

Endelig fremkom de tyske myndigheder (den tyske rigsbefuldmægtigede, dr. Best) i februar 1943 med en henvendelse, hvori fremsattes forslag om, at der — for at frigøre dansk arbejdskraft — skulle ske en indskrænkning af offentlige arbejder. Også disse bestræbelser fra tysk side, der iøvrigt blev genoptaget i begyndelsen af 1944, lykkedes det ifølge redegørelsen at imødegå således, at de blev resultatløse, jfr. herved arbejds- og socialministeriets skrivelse af 26. februar 1943 til dr. Best (A. 59) og iøvrigt bilagene til redegørelsen (A. 65—67).

Forsøg på »privat arbejdsanvisning« fra dansk side. (A. 11—12).

Selve hvervningen af danske arbejdere forblev stedse et tysk anliggende, og hverken danske arbejdsanvisningskontorer eller udvandringskontoret har — uanset gentagne tyske henvendelser om mere aktiv medvirken til hvervearbejdet — haft noget at gøre med hvervningen.

Det oplyses imidlertid i arbejds- og socialministeriets redegørelse, at ministeriet i 1940 modtog underretning om, at danske entreprenørfirmaer i et vist omfang påtog sig entrepriser i Hamborg. Oprindelig var det meningen, at de pågældende skulle have deres eget mandskab med til Tyskland til udførelse af egne entrepriser, men efterhånden udviklede forholdene sig således, at firmaerne hvervede nyt mandskab til disse bestemte arbejder, og senere endog til, at de end ikke selv beskæftigede arbejderne, men blot overførte dem til tyske arbejdsgivere mod som vederlag at få en vis procentdel af arbejdslønnen. Det hændte ofte, at hvervningen foregik på ganske ansvarsløs måde, idet der blev givet arbejderne løfter, som ikke kunne holdes. Arbejderne blev således undertiden sat til andet arbejde end det, hvortil de var hvervet, og lønnen svarede ofte ikke til de satser, der var stillet i udsigt.

For at bremse denne uheldige udvikling søgte man ved forhandling med de tyske myndigheder at standse denne trafik, og der opnåedes også tysk tilslutning til, at der kunne rejses tiltale mod danske hververe i henhold til lov nr. 185 af 20. maj 1933 angående privat arbejdsanvisning, jfr. lov nr. 167 af 13. april 1938, i en række af de mest graverende tilfælde, jfr. skrivelser af 3. juli og 18. november 1942 til arbejdsdirektoratet (A. 27—29).

Resultatet af disse retssager blev, at de, bortset fra en enkelt*), ikke kunne gennemføres eller afsluttedes med frifindelsesdom for de pågældende (A. 30 og 31), og senere modsatte tyskerne sig tiltales rejsning i en række graverende tilfælde (jfr. A. 32—36).

Ifølge redegørelsen (A. 12) var alt, hvad man i realiteten opnåede fra dansk side, at der blev givet bestemmelser om, at firmaernes annoncering efter arbejdskraft skulle være betinget af en tilladelse i det enkelte tilfælde fra statens udvandrings-

*) Firma Carl Hellweg, Sønderborg, jfr. A. 30.

kontor, og sådanne tilladelser tilstræbtes ikke givet til firmaer, der ikke kunne betegnes som entreprenørfirmaer, men som udelukkende beskæftigede sig med udlejning af arbejdskraft. Det tyske arbejdsanvisningskontor gennemtvang dog i enkelte tilfælde sådanne tilladelser.

Danske arbejderes anbringelse i tyske „arbejderopdragelseslejre". (A. 13).

I løbet af juli og august måned 1942 modtog udenrigsministeriet fra generalkonsulatet i Hamborg indberetninger om, at adskillige danske arbejdere beskæftiget i Tyskland var blevet anholdt af Gestapo på grund af arbejdsforsømmelse, arbejdsnægtelse og lignende forhold og som straf hensat i opdragelseslejr („Arbeiterer-ziehungslager") fra 14 dage til 3 uger. Det fremgik af indberetningerne, jfr. A. 43—44, at de pågældende arbejdere under opholdet i lejren blev beskæftiget med forskelligt hårdt arbejde og iøvrigt blev udsat for en efter de foreliggende oplysninger meget hårdhændet behandling, derunder strenge disciplinærstraffe som f. eks. inddragelse af kostforplejningen i et vist tidsrum, tilbringelse af natten på cementgulvet i det til lejren hørende luftbeskyttelsesrum uden sengetøj og korporlig revselse ved spark og slag. Det oplystes endvidere, at der var indtrådt flere dødsfald blandt danske arbejdere under deres ophold i opdragelseslejre.

Ifølge arbejds- og socialministeriets redegørelse (A. 13) blev der fra dansk side udfoldet energiske bestræbelser for at sikre, at sådan anbringelse ikke skulle finde sted, og man opnåede tilsagn fra tysk side om, at dette strafmiddel ikke skulle blive anvendt overfor danske arbejdere. Da der på trods af denne aftale alligevel i enkelte tilfælde fandt anbringelser sted, rejste man gennem udenrigsministeriet i hvert tilfælde spørgsmål om løsladelse af den pågældende, hvilken løsladelse også derefter blev udvirket, idet det samtidig som oftest blev oplyst, at anbringelsen skyldtes underordnede myndigheders ukendskab til den trufne aftale. Man henstillede derfor til de tyske myndigheder at indskærpe den trufne aftale overfor de underordnede myndigheder.

Arbejdsdirektoratets og arbejdsløshedskassernes forhold til Tysklandsarbejderne og arbejdsløshedslovgivningen. (A. 14 og 16).

Fra arbejdsdirektoratet foreligger en udførlig redegørelse af 1. august 1945 vedrørende arbejdsløsheds- og fortsættelseskassernes forhold til Tysklandsarbejderne (A. 46—48). Redegørelsen, hvortil der om enkeltheder henvises, behandler særligt spørgsmålene om Tysklandsarbejdernes understøttelsesret og kontingentfritagelse under arbejde i Tyskland.

Forsåvidt angår spørgsmålet om understøttelsesretten, henvises til de foran (side 15) herom gjorte bemærkninger, medens det, forsåvidt angår spørgsmålet om kontingentfritagelse, bemærkes, at der ved lov nr. 39 af 1. februar 1941 blev givet bestemmelser om, at medlemmer af statsanerkendte arbejdsløshedskasser, der på grund af beskæftigelse i udlandet var forpligtet til at udrede bidrag til vedkommende udenlandske arbejdsløshedsforsikring, skulle fritages for at betale medlemsbidrag til deres arbejdsløshedskasse for det tidsrum, i hvilket de som følge af det nævnte arbejdsforhold opholdt sig i udlandet.

Af ministeriets redegørelse (A. 16) fremgår, at der ikke iøvrigt i arbejdsløshedslovgivningen blev givet særregler for arbejdere, der tog arbejde i Tyskland eller Norge.

Den sociale forsorg for Tysklandsarbejdernes familier. (A. 14—15).

Der blev ikke givet særlige regler for forsorgen for Tysklandsarbejderne og deres familier, og forsorgslovens almindelige bestemmelser måtte derfor finde anvendelse ved afhjælpningen af de trangstilfælde, der opstod i anledning af, at forsørgeren tog arbejde i Tyskland. Da der fra tysk side fremkom gentagne klager over behandlingen af sager angående hjælp til de i Tyskland beskæftigede arbejdere og deres herværende familier, udsendte socialministeriet den 10. december 1942 et cirkulære (A. 51), hvori amtmændene anmodedes om at indskærpe de sociale udvalg, at de heromhandlede sager måtte behandles efter de samme principper, som følges, når

der iøvrigt søges om hjælp af det offentlige. Fra denne hovedregel gjordes dog nogle modifikationer under hensyn til det heromhandlede arbejdes særlige karakter.

Således fandt den særlige regel i forsorgslovens § 306, stk. 1, 2. og 3. pkt., hvorefter der under de i lovbestemmelser nærmere angiven situationer (ekstraordinær høj løn umiddelbart før understøttelsesperioden) kun kan ydes kommunehjælp med fattighjælps virkning, ikke anvendelse på løn tjent under ophold i udlandet (A. 15, jfr. A. 52).

Yderligere blev det i cirkulæret til amtmændene meddelt, at bestemmelsen i forsorgslovens § 299, hvorefter det normalt ikke er tilladt at yde kommunehjælp til en persons udvandring, ikke finder anvendelse på de heromhandlede tilfælde, hvor en person tager arbejde i Tyskland (A. 51).

Det kan endelig nævnes, at det nævnte cirkulære henledte opmærksomheden på, at tilbagebetaling af kommunehjælp kun kunne finde sted under iagttagelse af forsorgslovens regler herom, og ministeriet henstillede, at der i disse tilfælde blev gået frem med varsomhed, således at der ikke udøvedes noget tryk for at opnå tilbagebetaling, forinden vedkommende arbejder havde været i stand til at sende tilstrækkelige beløb hjem til at bringe familiens økonomiske forhold på fode (A. 14, jfr. A. 52).

Aftaler om syge- og ulykkesforsikring forTysklandsarbejderne. (A. 16—19).

Om syge- og ulykkesforsikringsreglerne for de i Tyskland beskæftigede arbejdere kan i det hele henvises til afsnittet herom i arbejds- og socialministeriets redegørelse af 6. marts 1946 (A. 16—19) og til bilagene hertil (A. 68—73).

B.

Understøttelsen til de internerede kommunisters familier.

Herom har kommissionen fra minister Johannes Kjærbøl, der var arbejds- og socialminister fra 8. juli 1940 til 9. november 1942, modtaget en udførlig redegørelse (A. nr. 2), hvortil der er knyttet en række bilag (A. 79—88). Redegørelsen er nedenfor optrykt in extenso.

Til fhv. justitsminister Eigil Thune Jacobsen*) har kommissionen stillet følgende spørgsmål:

„Hvad var anledningen til, at det trods gentagne henvendelser fra kommunistudvalgets**) side ikke lykkedes at få gennemført en bedre og ensartet understøttelsesordning for de internerede kommunisters familier?“, og har som svar herpå modtaget en redegørelse af 11. november 1946 (A. nr. 3), hvilken redegørelse kommissionen har søgt uddybet ved afhøring af den fhv. justitsminister (st. 85—88).

Johannes Kjærbøls redegørelse.

Den ovenfor nævnte redegørelse af daværende arbejds- og socialminister Johannes Kjærbøl er sålydende (A. nr. 2):

„I skrivelse af 27. f. m. har kommissionen anmodet mig om at give oplysning om behandlingen af de internerede kommunister og understøttelsen til deres familier.

I denne anledning vil jeg gerne meddele, at spørgsmålet om behandlingen af de internerede kommunister ikke har henhørt under mit forretningsområde***), og jeg vil derfor tillade mig i min redegørelse at indskrænke mig til understøttelsesspørgs-

*) Fhv. justitsminister Eigil Thune Jacobsen afgik ved døden den 28. maj 1949.

**) Det af rigsdagen i medfør af § 2, sidste stykke, i lov nr. 349 af 22. august 1941 om forbud mod kommunistiske foreninger og kommunistisk virksomhed nedsatte udvalg.

***) Om *behandlingen af* de internerede kommunister henvises til kapitel 24 i ber. VII, jfr. aktstykkerne hertil nr. 274—294.

målet. Med hensyn hertil skal jeg med bemærkning, at jeg kun har ansvaret for tiden indtil 9. november 1942, da hr. Laurits Hansen overtog posten som socialminister, meddele følgende oplysninger:

Som det vil være kommissionen bekendt, fandt interneringen af kommunisterne sted i dagene fra den 22. juni 1941.

Den 8. juli 1941 tilskrev den internerede folketingsmand Martin Nielsen daværende statsminister Stauning om understøttelsesordningen for de interneredes familier, og dette brev efterfulgtes af et nyt af 27. august s. å., jfr. bilag 1 (A. 79).

Sidstnævnte brev, som tilsendtes statsministeren fra justitsministeriet den 9. september, videresendtes af statsministeren til daværende finansminister Buhl, og ved skrivelse af 11. s. m. (bilag 2, A. 80) sendte finansministeren brevet til mig. Først på dette tidspunkt blev jeg bekendt med Martin Nielsens breve af 8. juli og 27. august 1941.

Efter en drøftelse af hele sagen i et ministermøde, hvor sagen blev henvist til mig, gik vi i arbejds- og socialministeriet straks i gang med at skabe en særlig understøttelsesordning for de internerede og deres familier.

I arbejds- og socialministeriet måtte vi finde det naturligt at søge vort udgangspunkt i forsorgslovens regler, efter hvilke udbetalingen af hjælp henhører under kommunernes sociale udvalg.

Med hensyn til selve hjælpen, der måtte tage sigte på bevarelse af det hidtidige leveniveau, var der efter forsorgsloven kun mulighed for at yde almindelig kommunehjælp, og dette kunde efter vor opfattelse ikke anses for en tilfredsstillende ordning, dels fordi man ikke vilde have mulighed for at yde hjælp af den påkrævede rundelige størrelse, dels fordi hjælpens ydelse i så fald vilde være forbundet med tilbagebetalingspligt.

Man måtte derfor søge andre veje, og tanken faldt da naturligt på forsorgslovens § 281, der handler om hjælp til personer, der ekstraordinært er indkaldt til militærtjeneste. Efter denne bestemmelse er der mulighed for at yde en mere rundelig hjælp uden tilbagebetalingspligt, og man valgte derfor at gå frem i det væsentlige efter princippet i den nævnte lovbestemmelse.

Der var ingen hjemmel til at følge denne fremgangsmåde, men da vi måtte finde det nødvendigt såvidt muligt at holde de foranstaltninger, der blev truffet, skjult for de tyske myndigheder, var det ikke muligt at få tilvejebragt grundlovsmæssig hjemmel i form af en særlig lov, og det var heller ikke muligt åbenlyst at optage de nødvendige udgifter på de årlige bevillingslove. At hjemmel ikke kunde tilvejebringes, medførte iøvrigt for ministeriet den store vanskelighed, at vi var afskåret fra at *pålægge* kommunerne at yde den understøttelse, som vi havde planlagt, og vi måtte derfor nøjes med at fremkomme med henstillinger, der dog i det store og hele — undertiden dog først efter nogen modstand — blev fulgt. Egentlige afgørelser er altså ikke blevet truffet, men vi har i hvert foreliggende tilfælde måttet forhandle os til rette med de sociale udvalg.

Med det fornævnte brev af 27. august 1941 fra folketingsmand Martin Nielsen, som kom mig i hænde omkring den 12. september s. å., medfulgte nærmere oplysninger om 17 internerede kommunisters økonomiske forhold.

Allerede den 17. og 18. s. m. lod jeg kontorchef Sommer-Andersen instruere de sociale udvalg i de kommuner, i hvilke de pågældende 17 personer var hjemmehørende, om den særlige understøttelsesordning, vi havde tilrettelagt, og som vi måtte ønske fulgt, og efter at vi efter forhandling med justitsministeriet den 29. september 1941 havde fået oplysninger om de øvrige interneredes forhold, rettede vi i løbet af den første trediedel af oktober 1941 underhånden en lignende — skriftlig — henvendelse til de øvrige kommuner, i hvilke de internerede kommunister var hjemmehørende.

I skrivelse af 13. oktober 1941 (bilag 3, A. 81) har arbejds- og socialministeriet givet justitsministeriet underretning om den trufne ordning, og jeg tillader mig at henvise til bilaget om ordningens enkeltheder.

Som det vil fremgå af bilaget, er princippet i understøttelsesordningen det, at de sociale udvalg skal yde hjælp til betaling af de faste udgifter. Jeg kan f. eks. nævne husleje, gas og lys, forsikringer af enhver art, afdrag på radio og møbler m. m. Endvidere var der mulighed for at betale ejendomsskatter, men — i overensstemmelse med den hidtil for forsorgslovens § 281 gældende praksis — derimod ikke

personlige skatter, med hensyn til hvilke der måtte søges henstand eller fritagelse. Udover de nævnte faste udgifter kunde der ydes hjælp til f. eks. underhold, beklædning, læge, tandlæge og i andre særlige trangstilfælde.

Da det måtte befrygtes, at nogle kommuner vilde stille sig afvisende, eller i alt fald ikke være tilstrækkelig imødekommende overfor de interneredes pårørende, såfremt den ydede hjælp, der jo efter omstændighederne vilde blive ret betydelig, kun vilde blive refunderet som almindelig kommunehjælp, hvorved kommunerne selv måtte bære en trediedel, fandt vi det nødvendigt samtidig med den første henvendelse til en kommunes sociale udvalg at stille i udsigt, at man, i tilfælde hvor hjælpen i væsentlig grad oversteg, hvad kommunen måtte antages at ville have ydet pågældende i almindelig kommunehjælp, vilde søge skabt mulighed for at yde kommunen en rimelig refusion af statskassen.

Efter at finansministeriet havde tiltrådt det i brev af 23. april 1942 fra departementschef H. H. Koch til departementschef K. H. Kofoed (bilag 4, A. 82) stillede forslag om en refusionsordning og om udgifternes placering på bevillingslovene, tilskrev arbejds- og socialministeriet underhånden det sociale udvalg, som det fremgår af skrivelse af 28. april 1942 (bilag 5, A. 84).

I tidens løb indkom — som det måtte ventes — et ikke ringe antal klager fra de internerede, navnlig over størrelsen af den ydede hjælp til familierne og over, at hjælpen skulde udbetales gennem socialkontorerne efter en ganske vist ret mild trangsbedømmelse.

Ministeriet har, så hurtigt som det var gørligt, undersøgt de enkelte klager og har, hvis der fandtes at være grund til det, henstillet til kommunerne at bringe forholdet i orden, og det er mit bestemte indtryk, at hjælpens størrelse, i alt fald da de første begyndervanskeligheder var overstået, i det store og hele har været rimelig og passende.

Med hensyn til det andet klagepunkt, nemlig klagerne over, at hjælpen udbetaltes gennem socialkontorerne og efter en trangsbedømmelse i hvert enkelt tilfælde, kan jeg oplyse, at jeg i et brev af 6. februar 1942 (bilag 6, A. 85) til daværende statsminister Stauning, finansminister Buhl og landbrugsminister Bording har stillet forslag om en nyordning, hvorefter understøttelserne skulde ydes med faste periodiske beløb, afpasset efter de interneredes tidligere indtægt. Forslaget lod sig imidlertid ikke gennemføre.

Ministeriet har, foruden at gribe ind i de enkelttilfælde, der blev forelagt, et par gange følt sig foranlediget til underhånden at udsende cirkulærskrivelser til de i betragtning kommende sociale udvalg, hvor man har indskærpet de fastsatte retningslinier. Jeg kan i så henseende henvise til socialministeriets skrivelser af 23. december 1941 (bilag 7, A. 87) og af 30. januar 1942 (bilag 8, A. 88)."

Thune Jacobsens redegørelse.

Thune Jacobsen oplyser i sin redegørelse (A. nr. 3), at han efter at være tiltrådt som justitsminister den 9. juli 1941 havde til hensigt at gennemføre en understøttelsesordning for de internerede kommunisters familier, hvorfor han efter forhandlinger med arbejds- og socialministeriet indhentede nærmere oplysninger om de interneredes erhvervsforhold og forsørgerpligter. Ifølge hans redegørelse blev det imidlertid vedtaget i et ministerråd, at ordningen af disse forhold skulle overgå til arbejds- og socialministeriet, og under hensyn hertil oversendte Thune Jacobsen de indhentede oplysninger til arbejds- og socialministeriet med bemærkning, at justitsministeriet fandt det ønskeligt, at der med tilbagevirkende kraft blev truffet en sådan særordning vedrørende de pågældendes forsørgerforhold, at det økonomiske grundlag for familiernes eksistens ikke blev væsentligt forrykket.

Det oplyses videre i redegørelsen, at det senere blev henstillet til Thune Jacobsen at søge ordningen overført til justitsministeriet, hvilket Thune Jacobsen var villig til, men ministerrådet fastholdt ifølge hans redegørelse, at ordningen skulle forblive under arbejds- og socialministeriet.

Ifølge tilførslerne til ministermødeprotokollen for mødet den 24. november 1941 (ber. IV A. 453) fik arbejds- og socialministeren i nævnte møde tilslutning til

at fortsætte den iværksatte ordning med hensyn til de internerede kommunisters pårørende.

Johannes Kjærbøls stilling til spørgsmålet om understøttelsesordningen burde overgå til justitsministeriet.

I en skrivelse af 6. februar 1942 (A. 85) til statsminister Stauning oplyste arbejds- og socialminister Johannes Kjærbøl, at der fra forskellige kommuners side overfor ministeriet var givet udtryk for, at understøttelsen af de internerede kommunisters pårørende burde være kommunerne uvedkommende og henlægges til staten. Det hævdedes — med en vis støtte fra embedsmandsside —, at understøttelsen af de internerede familier ikke var et forsørgelsesproblem, der egnede sig til behandling efter almindelige forsørgelsesprincipper, men måtte betragtes som led i den ekstraordinære internering. Under hensyn hertil og til de fra forskellig side fremsatte ønsker, navnlig om at der udbetaltes de pårørende et fast månedligt beløb afpasset efter de pågældendes tidligere indtægter, udtalte Johannes Kjærbøl i ovennævnte skrivelse af 6. februar 1942, at han ville anse det for rigtigst, at sagens videre behandling overgik til justitsministeriet, såfremt man besluttede sig til at gå over til udbetaling af understøttelsen med faste beløb, hvorved man helt ville forlade den allerede bestående tilknytning til almindelige forsørgelsessynspunkter. Dette forslag lod sig, jfr. ovenfor side 20 i Johannes Kjærbøls redegørelse, imidlertid ikke gennemføre.

Kommunistudvalgets stilling til understøttelsesordningen.

Det af rigsdagen i medfør af § 2, sidste stykke, i lov nr. 349 af 22. august 1941 om forbud mod kommunistiske foreninger og kommunistisk virksomhed nedsatte udvalg („kommunistudvalget") drøftede gentagne gange understøttelsesordningen for de internerede kommunisters familier, herunder om ordningen burde overgå til et statskontor, jfr. nærmere „kommunistudvalget"s protokol (A. nr. 4).

I en skrivelse af 5. marts 1943 fra „kommunistudvalget" til justitsministeren (A. nr. 5) udtales bl. a.:

„Der er i udvalget enighed om, at den nuværende ordning af forsorgen for de interneredes familier både principielt og praktisk synes noget uheldig. Udvalget vil derfor sætte pris på, hvis justitsministeren under den forhandling, som ministeren tidligere har lovet udvalget at ville føre med socialministeren angående dette forhold, vilde fremhæve, at den almindelige forsorgslovgivning ikke tager sigte på forhold som de her foreliggende. Man er i udvalget vel klar over, at socialministeren gennem særlige henstillinger til kommunerne har søgt at skabe en ordning på dette område. Udvalget finder imidlertid, at en ordning burde gennemføres fra statens side i forbindelse med interneringslovgivningen."

Afhøringen af Thune Jacobsen.

Under henvisning til Thune Jacobsens, Johannes Kjærbøls og „kommunistudvalget"s stilling til spørgsmålet om understøttelsesordningens overgang til justitsministeriet har kommissionen under afhøring af Thune Jacobsen (st. 85—88) søgt at få klarlagt, hvorfor understøttelsesordningen forblev under arbejds- og socialministeriet, og hvorfra modstanden mod ordningens overførsel til justitsministeriet kom.

Thune Jacobsen udtaler under afhøringen, at han var villig til, ja, endog lidt ivrig efter at overtage understøttelsesordningen (st. 86), men at man i et ministermøde blev enig om, at ordningen skulle henlægges til arbejds- og socialministeriet (st. 85). Thune Jacobsen erindrer ikke, hvorfra modstanden mod ordningens overførsel til justitsministeriet kom (st. 86). Herom udtaler folketingsmand Kristen Amby (st. 88), der som medlem af „kommunistudvalget" deltog i en drøftelse med justitsministeren om dette problem, at han erindrer, at en embedsmand, en kontorchef fra socialministeriet, „af departementale grunde i hvert fald ikke var indstillet på den tanke, at det skulle overgå til justitsministeriet" (st. 88). Folketingsmand Kristen

Amby udtaler endvidere under afhøringen, at „det ikke skal undre mig, om modstanden er kommet fra departementale kræfter, hvis synspunkt var dette, at da man iøvrigt havde så mange udgifter ved lejren, behøvede man ikke at lave et særligt kontor for denne understøttelse". (st. 88).

Størrelsen af understøttelsen.

For at tilvejebringe oplysninger om *størrelsen* af den understøttelse, der ydedes til de internerede kommunisters familier, har kommissionen fra Københavns kommunes socialdirektorat, forsåvidt angår den fra Københavns kommune ydede understøttelse, indhentet en udtalelse herom, jfr. socialdirektoratets skrivelse af 20. februar 1950 (A. nr. 7) med bilag, der indeholder en summarisk opgørelse over den i 6 typiske tilfælde ydede understøttelse med angivelse af familiens størrelse og indtægtsforhold forud for interneringen.

C.

Fhv. socialminister Laurits Hansen.

Ved regeringsomdannelsen i november 1942 udnævntes den daværende formand for De samvirkende Fagforbund, Laurits Hansen, til socialminister. Laurits Hansen havde på det tidspunkt været formand for De samvirkende Fagforbund fra 1939, og ved hans udnævnelse blev et fra tysk side fremsat ønske om at få fagforeningerne direkte repræsenteret i regeringen imødekommet. Om forhandlingerne i forbindelse med den nævnte regeringsomdannelse henvises nærmere til beretning IV, s. 47 og ff.

Laurits Hansen var herefter socialminister under den resterende del af besættelsestiden, indtil ministeriet den 29. august 1943 indgav sin demissionsbegæring og ophørte at fungere (beretning IV, s. 63).

Den 30. juni 1945 fremkom der meddelelse om, at et fællesmøde af socialdemokratisk forbunds forretningsudvalg og bestyrelsen for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe efter indstilling fra et udvalg, der af et tidligere fællesmøde var nedsat til at undersøge Laurits Hansens partimæssige forhold under besættelsen, havde vedtaget følgende beslutning:

Alvorlig misbilligelse af Laurits Hansens partimæssige forhold.

„I anledning af de for fællesmødet af socialdemokratisk forbunds forretningsudvalg og den socialdemokratiske rigsdagsgruppes bestyrelse forelagte oplysninger om Laurits Hansens optræden ved forskellige lejligheder i besættelsestiden udtaler fællesmødet sin alvorlige misbilligelse af de omtalte forhold.

Endvidere besluttedes det at opfordre Laurits Hansen til straks at nedlægge sine mandater som folketingsmand og medlem af Københavns borgerrepræsentation." (A. nr. 8).

Laurits Hansen, der ved valget i april 1943 var indtrådt som medlem af folketinget for søndre storkreds, nedlagde den 3. september 1945 sit mandat.

Allerede forinden (den 2. juli 1945) havde han fremsendt en skrivelse (A. nr. 9) til formanden for den første parlamentariske kommission, i hvilken skrivelse han, da den „udtalte alvorlige misbilligelse af min optræden ved forskellige lejligheder i besættelsestiden efterlader tvivl om, hvorvidt min nationale optræden i nævnte periode kan kritiseres", anmoder om, at hans forhold i så henseende må blive taget op til undersøgelse af kommissionen til konstatering af, om der kan gøres ansvar gældende mod ham.

ORS. Cohns anklager mod Laurits Hansen.

Et nyt moment fremkom i sagen i forbindelse med straffesagen mod hofjægermester Sehested, idet dennes forsvarer, overretssagfører Cohn, under sagen, således som denne er refereret i „Sorø Amtstidende" for den 26. marts 1947, fremsatte følgende påstand:

„Jeg ved, fortsatte overretssagføreren, at der i politiets arkiver ligger bevis for, at den forhenværende minister Laurits Hansen havde intime forhandlinger med tyskerne om, at socialdemokratiet ved en kommende europæisk nyordning skulle være det eneste tilladte parti i landet, og jeg ved, at hr. Axel Olsen sammen med andre ledende socialdemokrater var til middag i december 1942 hos dr. Meissner for at lære dr. Best at kende. Herunder bad Axel Olsen*), om han ved de kommende lønforhandlinger ville sørge for, at man tvang arbejdsgiverne til at foretage en 10 pct. forhøjelse af arbejdslønnen." (A. nr. 10).

Denne udtalelse blev dementeret af fhv. socialminister Laurits Hansen i „Sorø Amtstidende" for den 28. marts 1947 (A. nr. 11), men gentaget af overretssagfører Cohn i samme blad den 29. marts (A. nr. 13). Den 31. marts fremkom der endvidere dementier fra folketingsmændene Hans Hedtoft og Alsing Andersen samt hr. Axel Olsen (A. nr. 14).

Kommissionen, der allerede tidligere havde udbedt sig de i den ved den ekstraordinære undersøgelsesdomstol verserende sag mod kontorchef Niels Lindberg**) optagne rapporter (A. nr. 16), udbad sig herefter ved skrivelse af 26. juni 1947 til justitsministeriet „tilsendt eventuelt hos politiet beroende materiale vedrørende fhv. minister Laurits Hansens forhold til besættelsesmagten". Ved skrivelse af 13. august 1947 (A. nr. 15) gav justitsministeriet følgende besvarelse:

„Foranlediget heraf skal man meddele, at rigsadvokaten efter stedfunden undersøgelse overfor justitsministeriet har oplyst, at der ikke foreligger materiale vedrørende fhv. minister Laurits Hansen udover de i den mod Henning Dalsgaard verserende straffesag indeholdte oplysninger, hvoraf fremgår, at Laurits Hansen har haft forbindelse med Dalsgaard og gennem ham stiftet bekendtskab med Meissner.

Det bemærkes, at politiadvokat N. A. Poulsen overfor rigsadvokaten har oplyst, at der ikke, som det synes at fremgå af udtalelser fremsat af overretssagfører Paul G. Cohn under straffesagen mod Jørgen Sehested m. fl., foreligger yderligere materiale til belysning af Laurits Hansens forhold under besættelsen."

Afhøring af ORS. Cohn og Laurits Hansen.

I møder den 14. og 15. august foretog kommissionen herefter afhøringer af overretssagfører Paul G. Cohn og fhv. socialminister Laurits Hansen, idet man under afhøringen af overretssagfører Cohn navnlig søgte at skaffe klarhed over, hvorpå overretssagføreren byggede de af ham i pressen, jfr. foran, fremsatte anklager mod hr. Laurits Hansen. Overretssagfører Cohn udtalte under afhøringen bl. a.: „De oplysninger, jeg har — det er ikke mine egne —, er ting, jeg har fået at vide, jeg kan ikke garantere for sandheden" (st. 16), idet han iøvrigt henviser til en rapport af en afhøring af dr. Meissner (st. 19), hvilken rapport i uddrag er optrykt som A. nr. 21. Endvidere henviser Cohn til et diktat fra dr. Meissner, nedskrevet af den hollandske arrestant van Bahlen, hvilket diktat kommissionen anmodede om at få lejlighed til at gøre sig bekendt med (st. 21). Endelig henviser overretssagfører Cohn — foruden til afhøringer foretaget ved „den ekstraordinære kommission" (st. 15), hvormed formentlig sigtes til de som bilag A. nr. 16 optrykte afhøringer ved den ekstraordinære undersøgelseskommission i sagen mod kontorchef Niels Lindberg — til oplysninger „fra politisk side", hvilke kilder overrets-

*) Formand for Dansk Arbejdsmandsforbund.

**) Arbejderbevægelsens Erhvervsråd.

sagføreren under afhøringen dog ikke ønskede at præcisere nærmere (jfr. herom nærmere st. 30 ff.).

De fremkomne anklager.

De fremkomne anklager drejer sig, som det fremgår af fornævnte avisartikel og Cohns udtalelser til kommissionen, navnlig om følgende: At forhenværende minister Laurits Hansen havde intime forhandlinger med tyskerne om, at socialdemokratiet ved en kommende europæisk nyordning skulle være det eneste tilladte parti i landet (st. 28 og A. nr. 10), at Laurits Hansen „har været ude om statsministerposten i en af tyskerne godkendt socialdemokratisk regering" og „stærkt har modarbejdet Hedtoft hos tyskerne" (st. 30 og A. nr. 14). Endvidere den i efteråret 1940 etablerede kontakt med dr. Meissner (st. 15), de stedfundne rejser til Berlin (st. 16) samt endelig deltagelse i middage med dr. Meissner og dr. Best og den drøftelse af arbejdslønningerne, der skal have fundet sted under en af disse middage.

Påstand om socialdemokratiet som det eneste tilladte parti.

Hvad først angår den af overretssagfører Cohn under Sehested-sagen fremsatte udtalelse om socialdemokratiet som det eneste tilladte parti her i landet (jfr. „Sorø Amtstidende"s referat, A. nr. 10 og st. 28), fremgår det af et tillæg til en afhøring af Jens Strøm*) (A. nr. 16, s. 131—132), at denne har udtalt sig såvel herom som om det ligeledes af overretssagfører Cohn refererede, hvorefter Laurits Hansen skulle have modarbejdet Hedtoft hos tyskerne (A. nr. 14 og st. 30). I den nævnte tilføjelse til rapporten over Strøm siges det,

„at afhørte udtalte, men bestemt modsatte sig optaget i rapporten, at det fra visse tyskere, henhørende til dr. Bests omgivelser, var ham positivt bekendt, at der på eet eller andet tidspunkt havde fundet visse forhandlinger sted om, at socialdemokratiet i tilfælde af en tysk sejr skulle opnå anerkendelse som enhedsparti. Ligeledes udtalte han, at han fra Meissner har erfaret, at initiativet til Hedtofts oprindelige fjernelse ikke var taget fra tysk side, men dels fra Sehesteds, dels fra selve socialdemokratiet, idet Laurits Hansen skal have lagt pres på Meissner for at udvirke en tysk aktion mod Hedtoft."

I den forannævnte foranlediget af overretssagfører Cohns udtalelser gennem Ritzaus Bureau udsendte meddelelse ønsker folketingsmændene Hans Hedtoft og Alsing Andersen,

„der var socialdemokratiets ansvarlige forretningsførere henholdsvis fra besættelsestidens begyndelse til 8. februar 1941 og fra 8. februar 1941 til besættelsens ophør, kategorisk at tilbagevise disse påstande som grebet ud af luften.

Socialdemokratiets ledelse har hverken direkte eller indirekte ført sådanne forhandlinger eller bemyndiget nogen dertil." (A. nr. 14).

Laurits Hansen betegner de nævnte anklager som „løgn og sludder", og han fortsætter:

„Det hele er faktisk væv op ad vægge og ned ad stolper. Der er ikke noget konkret at tage i, han (Cohn) kan løbe fra det altsammen, når det kommer for domstolene.

Men jeg må lige tilføje, at jeg vil hellere svare på det konkrete. Med hensyn til det første angreb, han rettede, at jeg plejede forhandling med tyskerne om socialdemokratiet som det eneste tilladte parti, kan jeg i et og alt henholde mig til mit dementi, som også står i „Sorø Amtstidende"." (st. 49).

I forbindelse med behandlingen af ovennævnte spørgsmål bemærkes, at det i referatet af en afhøring ved den ekstraordinære undersøgelseskommission anføres, at Henning Dalsgaard „besidder en del oplysninger „vedrørende socialdemokratiets

*) Leder af Nationalt Arbejder Parti, redaktør af „Aktivitet", Den danske Fagstat.

almindelige forhold til besættelsesmagten", som han er rede til at stille til rådighed for den parlamentariske undersøgelseskommission". (A. 134).

Under henvisning hertil har kommissionen udbedt sig disse oplysninger tilstillet fra Henning Dalsgaard (A. nr. 17), der (A. nr. 18) har henvist til en fortrolig rapport om hans samtale med landstingets formand, fhv. minister Steincke, i Vestre Fængsel den 14. oktober 1945.

Den nævnte rapport, hvortil henvises, er herefter modtaget fra overretssagfører F. Dragsted og er optrykt (A. nr. 19) sammen med en fra landstingets formand indhentet udtalelse (A. nr. 20).

Laurits Hansens samtale med Meissner i Asserbo.

Et andet anklagepunkt mod Laurits Hansen var den i efteråret 1940 etablerede kontakt med dr. Meissner. Overretssagfører Cohn oplyser (st. 15), at efter hvad der er ham meddelt, begyndte denne kontakt under begges ophold i Asserbo, og Cohn refererer et notat fra Sehested-sagen, i hvilket der tales om 16 dages samvær med Laurits Hansen (st. 15).

Laurits Hansen forklarer herom nærmere, at han tidligere havde drøftet hele den dengang foreliggende situation med statsminister Stauning (st. 75), og da han modtog en henvendelse om et møde med dr. Meissner fra Henning Dalsgaard, der på det tidspunkt var sekretær eller direktør for Dansk-Tysk Pressebureau (st. 74), følte han, at han måtte „gribe denne lejlighed". (st. 75). Etablering af kontakten foretoges som nævnt af Henning Dalsgaard (jfr. herom bl. a. også Henning Dalsgaard A. nr. 15, bilag 3 (s. 117), samt dr. Meissner A. nr. 16 (s. 125), A. nr. 21 (s. 151)). Henning Dalsgaard omtaler A. nr. 15 (s. 117), at kontakten indledtes gennem ham efter henvendelse fra Ernst Berg, De samvirkende Fagforbund, og Alex Christiansen, hvilket Laurits Hansen dog ingen mening har om (st. 75).

Mødet afholdtes i Asserbo, hvor dr. Meissner på det tidspunkt boede (jfr. Meissner s. 151) under et ferieophold, og Laurits Hansen forklarer på spørgsmålet om, hvorfor han ville foretrække at tale med Meissner i Asserbo: „Fordi jeg ikke brød mig om at vise mig sammen med ham herinde. Det var der ingen, der gjorde — jeg gjorde det i hvert fald ikke." (st. 53).

Om formålet med mødet udtaler dr. Meissner, at mødet efter hans opfattelse var „ønsket af Laurits Hansen, for at han kunne orientere sig overfor de tyske myndigheder i Danmark, idet man på det tidspunkt så, at man var nødt til at have kontakt, såfremt man ville bevare indflydelsen på alle de danske arbejdere, som dengang begyndte at rejse til Tyskland for at finde beskæftigelse dèr." (A. nr. 21).

Tysklandsrejserne.

Laurits Hansen forklarer nærmere herom: „Min stilling var afgjort, inden jeg traf dr. Meissner. Jeg måtte følge den politik, der var lagt her, og det var at komme igennem på bedst mulig måde. Det var det, jeg stræbte efter, at følge de direktiver, der var givet af rigsdag og regering." (st. 55). (Om at man skulle undgå „Protektorat Dänemark", herom Laurits Hansen st. 67).

„Samtalen drejede sig" — meddeler Meissner — „om danske og tyske sociale emner", og i samtalens løb fremførte kpt. (Meissner) ideen om, at man fra „De samvirkende Fagforbund"s side selv skulle tage ned på en studierejse til Tyskland for at se på forholdene der. Tanken blev ikke afvist af Laurits Hansen." (A. nr. 21).

Laurits Hansen erindrer, at han sagde til Meissner:

„Ja, det er jo tyskerne, der er herrer her i landet, men lad mig sige til Dem, at De kan få os til meget, men de kan aldrig få mig længere, end at jeg frit kan se mine kammerater i øjnene," (st. 55), og der blev iøvrigt „talt om vejr og vind og alt muligt, og så kom dr. Meissner ind på studierejserne, at det vilde være gavnligt for os danske

at komme derned og se, hvad der var nået i Tyskland; det diskuterede vi frem og tilbage. Men det, der var over det hele, var den udtalelse, jeg citerede før; den indledte jeg med og sagde til dr. Meissner, at det var for mig ledestjernen." (st. 67).

Initiativet til Tysklandsrejserne kom således ikke fra dansk side (st. 57). Det var noget i høj grad ubehageligt, og Laurits Hansen prøvede at holde det hen, til han havde talt med Stauning om det. Stauning svarede ifølge Laurits Hansen:

„Der er ikke noget at gøre; så hårdt det ligger i øjeblikket, kommer vi til at bide i det sure æble, men det, du skal gøre, er at få nogle af arbejdsgiverne med, så er der balance i tingene." (st. 57).

Den første rejse kom herefter i stand i efteråret 1940; den gik til Berlin og derfra til Mecklenburg. (Meissner A. nr. 21, s. 152). „I de nærmest følgende måneder blev yderligere to fagforeningsdelegationer inviteret til Tyskland. Den første af disse studiegrupper afrejste om foråret til Tyskland". „Den næste studiegruppe rejste kort tid efter til Tyskland." (Meissner A. nr. 21, s. 152).

„Sammensætningen af arbejderrejserne til Tyskland aftaltes", siger Henning Dalsgaard i en redegørelse (A. nr. 15, bilag 3), „med Stauning og Laurits Hansen (via Ernst Berg og Alex Christiansen), inden invitationerne udsendtes" (jfr. herom også Dalsgaard A. nr. 16, s. 123 og 124). Denne udtalelse blev i kommissionens møde forelagt Laurits Hansen, der bemærkede: „Det sidste passer i hvert fald ikke. Det var blot invitationerne, dem fik jeg forelagt, som de skulle være. Jeg fik opgivet, at de og de personer skal med (fra Meissner). Om der har været forhandlet med Ernst Berg om det, ved jeg ikke, med mig har der ikke været forhandlet." (st. 43).

Under den første rejse var man enig om, at „arbejdsgiverne og De samvirkende Fagforbund skulle invitere dr. Meissner og hans frue, der var førere under turen, når vi kom hjem. Og det skete. Det skete inde i studenterforeningen, for det skulle ikke være på noget officielt sted, og det var i al beskedenhed; en festlighed kan det ikke kaldes, det kan nærmest karakteriseres som en gang „tak for mad" ", og ved denne lejlighed fik dr. Meissner som tak overrakt en porcelænsfigur (st. 73), jfr. herom iøvrigt Jens Strøm (A. nr. 16, s. 130) og Meissner (A. nr. 21, s. 152).

Foruden de nævnte rejser gav den ved mødet i Asserbo indledede kontakt sig navnlig udslag i en udveksling af fagblade (jfr. bl. a. Meissner A. nr. 21, og Laurits Hansen st. 59) og i afholdelse af nogle „kontaktfrokoster", hvorom Laurits Hansen nærmere forklarer:

„Som konsekvens af Tysklandsrejserne har der en tre-fire gange været afholdt nogle sammenkomster hos dr. Meissner i Gentofte: deltagerne var alle tidligere deltagere i Tysklandsrejserne. De blev indbudt telefonisk, og i hvert fald kpt. (Laurits Hansen) blev indbudt af Meissner personlig. Stauning udtalte, at man ikke kom uden om at gå der, men når det blot blev rapporteret til ham, hvad der skete ved sammenkomsterne, så skete der jo heller ingen skade ved det. Ved enkelte andre lejligheder har der af Meissner været arrangeret frokoster hos Henning Dalsgaard, når fremtrædende personligheder fra arbejdsfronten var heroppe. Det var den samme kreds, der blev indbudt eller rettere tilsagt til disse sammenkomster, der iøvrigt fra dansk side blev benyttet til at sige tyskerne nogle sandheder. Tonen overfor tyskerne var meget frimodig." (Laurits Hansen nr. A. 16, s. 123, jfr. endvidere Laurits Hansen st. 71).

I tilslutning til disse „kontaktfrokoster" udsendte dr. Meissner invitation til middag kort før sin afrejse fra landet, ved hvilken lejlighed dr. Meissner præsenterede dr. Best for ledelsen af den danske arbejderbevægelse (A. nr. 21, s. 154).

Det er om denne middag, overretssagfører Cohn ifølge „Sorø Amtstidende" udtaler, at han „ved, at hr. Axel Olsen sammen med andre ledende socialdemo-

krater var til middag i december 1942 hos dr. Meissner for at lære dr. Best at kende. Herunder bad Axel Olsen, om han ved de kommende lønforhandlinger ville sørge for, at man tvang arbejdsgiverne til at foretage en 10 pct. forhøjelse af arbejdslønnen". (A. nr. 10, jfr. også A. nr. 13, s. 111).

Udtalelser i denne retning er under tjenestemandssagen mod Niels Lindberg fremsat af direktør Orla Buhl (s. 127), Ernst Berg (s. 132) og Jens Strøm (s. 131).

Axel Olsen har i „Sorø Amtstidende" for den 31. marts 1947 tilbagevist dette angreb med følgende erklæring:

„Dr. Best har ikke ved den givne lejlighed bedt mig om nogetsomhelst, så lidet som nogen anden af de tilstedeværende, og jeg har selvfølgelig heller ikke bedt Dr. Best om noget som helst. Det hele er det pure opspind. Derimod blev visse af dr. Best fremsatte sympatiske udtalelser om ophjælpning af arbejdernes sociale standard netop af mig stærkt tilbagevist med bemærkning om, at det var en misforståelse, hvis man troede, at danske arbejdere ville modtage hjælp fra tysk side, af hvad art den end var." (A. nr. 14, s. 113),

og Laurits Hansen forklarer om dette spørgsmål:

„Ved sammenkomsten med dr. Best tilbød denne arbejderrepræsentanterne en generel lønforhøjelse, der skulde gennemføres ved tysk diktat, således som det var sket i Czechoslovakiet, endda uden at der i denne forbindelse lige så lidt som ved andre lejligheder fra tysk side til gengæld blev forlangt nogen særlig loyalitet eller tilpasning fra arbejderbevægelsens side. De tilstedeværende med Axel Olsen og kpt. i spidsen tog meget stærkt til orde imod dette tilbud, idet de henviste til, at fagbevægelsen førte sin egen lønpolitik, i hvilken man frabad sig enhver indblanding." (A. nr. 16, s. 123). Se herom endvidere P. Andersen (s. 120), Henning Dalsgaard (s. 124 og 123), arbejdsdirektør Korsgaard (s. 128), Kjærbøl (s. 129), Ernst Berg (s. 132) og Joseph Andersson (s. 134).

Dr. Meissner har til en rapport af 26. oktober 1945 forklaret, at under middagen „blev såvel de sociale som de politiske forhold Danmark og Tyskland imellem diskuteret". I en rapport af 30. december 1946 uddyber Meissner sin forklaring:

„Samtalen var i første række en abstrakt drøftelse af sociale og økonomiske problemer, herunder også pris- og lønspørgsmål. Nærmere udspurgt erklærede Meissner, at han vel ikke erindrer detailler, men at det forekommer ham særdeles rimeligt, at også den konkrete overenskomstsituation blev drøftet. Ved nærmere eftertanke forekom det ham, at der fra dansk side blev „gjort rede for de aktuelle bekymringer". Under en gennemgang af de tidligere herom afgivne forklaringer benægter han bestemt, at der fra tysk side har været fremsat noget som helst tilbud eller været næret noget ønske om indblanding i danske lønforhandlinger. Dette vilde ligge ganske udenfor den politik, der på daværende tidspunkt blev ført. På den anden side mener han heller ikke, at der fra dansk side har været fremsat nogen direkte anmodning om sådan indblanding. Han erkender dog, at han ikke behøver at have hørt det, såfremt det fra dansk side mere formløst er henkastet, at en sådan indblanding ikke vilde være uvelkommen. Det bemærkes herved, at Meissner udtalte, at indkl. kunne tale tysk og muligt kan have gjort det den aften. Alle replikker behøver derfor ikke at have passeret ham. Han tilføjer, at De samvirkende altid var særdeles forsigtige." (A. nr. 16, s. 129—130 og nærmere st. 63 om, hvad der kan indlægges i denne udtalelse).

Dr. Meissners forklaring blev i kommissionens møde oplæst for Laurits Hansen, der besvarer spørgsmålet angående danske udtalelser om indblanding i lønforhandlingerne: „Må jeg blot sige, at der hverken direkte eller indirekte er fremsat noget sådant, men der er tværtimod sket det, at da sagen blev luftet fra dr. Bests side med henvisning til, hvad der var sket i Czechoslovakiet, blev han straks afvist

både af Axel Olsen og af mig. Det er det, der er sandheden i det spørgsmål, med tilføjelse af, at vi ikke ønskede tysk indblanding i vor lønpolitik i Danmark. Det er sagt ganske tydeligt." (st. 65).

I kommissionens møde den 15. august 1947 oplyste Laurits Hansen iøvrigt, at han foruden at dementere de fremsatte anklager havde tilskrevet den daværende justitsminister, Elmquist, og havde forhandlet med rigsadvokat Pihl, om der i politiets arkiv skulle foreligge noget i den retning, og han havde som svar herpå modtaget en erklæring fra rigsadvokaten. Erklæringen, der af Laurits Hansen blev forelagt kommissionen, har følgende ordlyd:

„På derom fremsat begæring skal jeg herved oplyse, at anklagemyndigheden ikke er i besiddelse af materiale vedrørende fhv. socialminister Laurits Hansen, som af Jørgen Sehesteds forsvarer, overretssagfører Cohn, i retsmødet den 26. marts 1947 i Københavns byret antydet." (A. nr. 12).

II.

Ministeriet for handel, industri og søfart.

Minister for handel, industri og søfart var den 9. april 1940 Johannes Kjærbøl, som ved rekonstruktionen af ministeriet den 8. juli 1940 efterfulgtes af Christmas Møller, der havde været minister uden portefeuille fra 10. april 1940. Christmas Møller blev efter ansøgning afskediget ved kongelig resolution af 3. oktober 1940 og efterfulgtes af Halfdan Hendriksen, som derefter var minister for handel, industri og søfart i den resterende del af besættelsestiden (ophørte at fungere den 29. august 1943, da ministeriet indgav sin demissionsbegæring til kongen).

Som omtalt i de indledende bemærkninger side 10 vil der i nærværende afsnit blive gjort rede for kommissionens undersøgelser vedrørende de tyske krav om bevæbning af danske handelsskibe.

Opmærksomheden henledes i denne forbindelse på, at spørgsmålene om forhandlingerne angående told- og møntuninon samt angående kronehævningen er omhandlet i beretningen angående udenrigsministeriet under besættelsen (ber. V, s. 48—64, A. nr. 34—41).

Vedrørende spørgsmål henhørende under handelsministeriet, der ikke har været gjort til genstand for speciel undersøgelse af kommissionen, henvises til de spørgsmål, der omhandles i beretningen „Vareforsyning og Varefordeling under den tyske Besættelse", udgivet af direktoratet for vareforsyning i 1948, og til departementschef i ministeriet for handel, industri og søfart, H. Jespersens afsnit om handelsministeriet under besættelsen i værket „Centraladministrationen 1848—1948", side 87—104.

Tyske krav om bevæbning af danske handelsskibe.

Om de fra tysk side i begyndelsen af 1943 fremkomne krav om bevæbning af danske *færger* henvises til ber. X, s. 20, A. nr. 79.

Vedrørende de i 1941 og senere fra tysk side fremsatte krav om bevæbning af danske *handelsskibe* har kommissionen fra daværende minister for handel, industri og søfart, Halfdan Hendriksen, indhentet en redegørelse (A. nr. 22), hvilken redegørelse kommissionen har suppleret, dels ved afhøring af fhv. stats- og udenrigsminister Erik Scavenius (st. 7), dels ved indhentning af forskellige aktstykker fra ministeriet for handel, industri og søfart (A. nr. 23) og fra udenrigsministeriet (A. nr. 24 og 25).

Til dette materiale må der om enkeltheder henvises.

Kravets fremsættelse 1. gang.

Kravet om armering af danske handelsskibe blev første gang fremsat i september 1941, og det gik ifølge Halfdan Hendriksens redegørelse (A. 156) ud på, at

de i Nordsøen sejlende danske handelsskibe skulle bevæbnes med luftværnsskyts, således at de kunne forsvare sig, hvis de blev angrebet, navnlig fra luften.

Sagen blev behandlet i et ministermøde den 23. september 1941 (ministermødeprotokollerne, ber. IV A. 449), og om dette ministermøde beretter Halfdan Hendriksen i sin redegørelse (A. 156—157):

„Efter at statsministeren (Stauning) havde meddelt, hvad sagen drejede sig om, oplæste forsvarsministeren (Brorsen) viceadmiral Vedels udtalelser, der konkluderede i et afslag af kravet. Derefter oplæste jeg en skrivelse fra handelsministeriet til udenrigsministeriet, dateret 22. september 1941*), og henholdt mig hertil. I denne skrivelse, der var ret udførlig, gik vi fra ministeriets side ganske klart og tydeligt imod det tyske krav, og vi bilagde vort afslag en værdifuld dokumentation, der efter min opfattelse tydeligt viste, at det var umuligt for Danmark at acceptere det tyske krav om bevæbning af handelsskibe. Jeg henviste også til, at de svenske skibe, der gik i samme fart, var ubevæbnede, og at der intet forlød om, at Sverige agtede at gå ind for en ændring i dette forhold. Udenrigsministeren (Scavenius) udtalte derefter, at han var skuffet over de to ministeriers standpunkt. Det var udelukkende politiske bemærkninger, forsvarsministeren og handelsministeren havde fremsat, uden rod i virkeligheden. Han måtte hævde, at det var nødvendigt at svare Tyskland omgående, og selv om man ikke for tiden kunde iværksætte de ønskede foranstaltninger, måtte man ikke afslå kravet definitivt. Derefter fandt jeg anledning til — jeg tror, ret skarpt — at imødegå udenrigsministerens udtalelser, og jeg nægtede at gå med til det udkast til svar til tyskerne, som udenrigsministeren oplæste. Forsvarsministeren udtalte derefter, at han var helt enig med mig. I den pågældende diskussion deltog undervisningsministeren (Jørgen Jørgensen), kirkeministeren (Fibiger), finansministeren (Buhl) og landbrugsministeren (Bording), og alle disse ministre var enige i, at vi burde afvise kravet. Flere af ministrene var bl. a. betænkelige ved udsigterne til, at tyskerne vilde levere kanoner og mandskab. (Tyskerne havde nemlig erklæret sig rede til at levere os såvel skyts som mandskab, hvis vi ikke selv kunde levere, hvad der var nødvendigt). Statsministeren var nærmest enig med udenrigsministeren. Diskussionen var ret langvarig, men sluttelig enedes man om et svar, der gik ud på, at den danske regering af hensyn til det i skrivelsen omtalte forhold og på baggrund af den argumentation, der var fremskaffet fra forsvarsministeriet og handelsministeriet måtte meddele den tyske regering, at man ikke så sig i stand til at imødekomme den fra tysk side modtagne henvendelse."

Kravets fremsættelse 2. gang.

Efter at det tyske krav således var blevet afvist, blev det for anden gang rejst i december 1941, og det blev drøftet i ministermøder den 22. december 1941, den 3. januar, den 13. januar og den 6. februar 1942, jfr. tilførslerne til ministermødeprotokollerne (ber. IV A. 456—459).

Ifølge Halfdan Hendriksens redegørelse (A. 157) oplyste udenrigsministeren (Scavenius) under forhandlingerne, at danske skibe på rejser mellem havne på Elben og Maas forlangtes bevæbnet med tyske kanoner, der skulle betjenes af tysk mandskab. Halfdan Hendriksen gik stærkt imod de fremsatte tyske krav (uanset om tysk eller dansk mandskab) og henviste til, at svenske skibe, der besejlede de samme ruter, ikke var bevæbnede.

Om de enkelte ministres stilling til kravet oplyser Halfdan Hendriksen (A. 157):

„Forsvarsministeren (Søren Brorsen) erklærede, at han var enig med mig (Halfdan Hendriksen) i mine betragtninger, og at man burde nøjes med at forsyne skibene med afværgeballoner. Landbrugsministeren (Bording) mente, at udenrigsministeren (Scavenius) havde uret. At gå ind for det stillede krav var på grænsen af at tvinge os ind i krigen. Udenrigsministeren var nu meget ubehersket i sine ud-

*) A. 164—165.

talelser, men fremsatte iøvrigt intet nyt. Finansministeren (Buhl) kunde ikke være enig med udenrigsministeren. Det var forkert at bevæbne handelsskibene. Det var nu hans overbevisning. Statsministeren (Stauning) udtalte sig lidt svævende, således at han i virkeligheden kunde tages til indtægt for begge parter. Indenrigsministeren (Knud Kristensen) gav udtryk for sine betænkeligheder. Også undervisningsministeren (Jørgen Jørgensen) var betænkelig. Vi bliver, sagde han, ført ud i en tilstand, som vi ikke kan holde til. Så længe svenske skibe kan sejle i konvoj uden bevæbning, kan vi vel også gøre det."

Efter henstilling fra statsministeren og udenrigsministeren indvilgede Halfdan Hendriksen i at tage en forhandling med søfolkene og rederne om sagen.

Efter forhandlingernes afslutning modtog Halfdan Hendriksen fra de søfarendes organisationer en erklæring, dateret 29. december 1941, af følgende indhold (A. 157):

„Repræsentanter for samtlige søfarendes organisationer har på given foranledning drøftet spørgsmålet om tysk bevæbning af danske handelsskibe og er i denne anledning blevet enige om, at man meget stærkt vil fraråde en sådan foranstaltning."

Redernes standpunkt var ifølge redegørelsen (A. 157) lige så stærkt, idet samtlige redere var enige om, at man ikke kunne acceptere det stillede krav. Udenrigsministeren var ikke tilfreds med det foreliggende resultat, men efter nogen debat i ministermødet den 3. januar 1942 enedes man dog om, at udenrigsministeren skulle forsøge at forklare tyskerne sagen, hvilket udenrigsministeren indvilgede i.

I en skrivelse af 20. december 1941 (A. 166) til udenrigsministeriet havde Halfdan Hendriksen ifølge redegørelsen belyst hele sagen for derved „at give udenrigsministeren de argumenter i hænde, der var nødvendige for at forsøge at overbevise tyskerne om, at kravet om bevæbning af danske skibe ikke alene var urimeligt, men også ufornødent". I denne skrivelse oplystes det bl. a., at skadesprocenten som følge af luftangreb fra de allieredes side i perioden fra den 10. september 1941 til udgangen af november samme år stadig var meget lav. Kun ialt 4 danske skibe var blevet angrebet i den pågældende periode, medens der i samme periode var udført 620 rejser, hvilket gav en skadesprocent på 0,644.

I ministermødet den 13. januar 1942 oplystes det, at der endnu ikke var givet svar til tyskerne, der endnu ikke havde rykket herfor. I mødet blev fremlagt et pro memoria vedrørende de svenske myndigheders stilling til spørgsmålet om handelsskibes bevæbning (A. 170), der er sålydende:

„Kungl. Utrikesdepartementet.
Politiska avdelingen.

P. M.

Under det sedan hösten 1939 pågående stormaktskriget har från de svenska myndigheternas sida liksom tidigare konsekvent intagits den ståndpunkten, att svenska handelsfartyg icke må vare beväpnade.

Denna ståndpunkt står i överensstämmelse med den folkrättsligt allmänt erkända regeln, att endast krigförandes handelsfartyg, men icke neutrale handelsfartyg, äga göra motstånd mot visitation och uppbringning från krigsförande stridskrafters sida. Armering av ett fartyg får nämligen anses förutsätta, att beväpningen skall komma till använding såsom försvar mot krigsförandes stridskrafter.

I överensstämmelse med ovan angivna folkrättsliga ståndpunkt står också regeln i gällande svenska neutralitetsbestämmelser av den 27 maj 1938, att krigsförandes handelsfartyg äga tillträde till svenska hamnar, även om de äro beväpnade, dock under den förutsättningen, att beväpningen endast avser självförsvar (§ 3 mom 2, Kungl. kungörelse nr. 187/1938). Detta medgivande, vilket bestämmes av en önskan att icke lägga hinder i vägen för handelsförbindelsernas upprätthållande med de

krigsförande, innebar icke något avsteg från svenska regeringens städse upprätthållna grundsats, att svenska handelsfartyg icke må vare beväpnade för att sätta sig till motvärn mot krigsförandes stridskrafter.

Uppfattningen om att rätten till modstånd mod de krigsförandes utövning av prisrättsliga befogenheter endast tillkommer handelsfartyg tillhörande de krigsförande själva bekräftas även av bestämmelserna i det tyska prisreglementet. Av artiklarna 36 och 37 i 1939 års „Prisenordnung" fremgår nämligen, att modstånd från neutral handelsfartygs sida i och för sig medför fartygets uppbringning och konfiskation samt att det över huvud taget behandlas som fientligt handelsfartyg. Därjämte framgår av den anmärkning, som finnes införd under artikel 76 i den av Eckardt och von Stauffenberg utgivna editionen av det tyska prisreglementet, att våldsamt modstånd från neutral fartygs sida är kriminaliserat jämtlikt tysk rätt („die Schuldigen unterliegen der kriegsrechtlichen Aburteilung"), medan denna påföljd för krigsförandes handelsfartyg däremot endast indträder, därest dessa gå anfallsvis tillväga."

Under henvisning til det standpunkt, som den svenske regering herved havde indtaget, understregede Halfdan Hendriksen overfor Scavenius, at det måtte være let at afvise de tyske krav. (A. 158).

I ministermødet den 6. februar 1942 vedtog man svaret til tyskerne; dette, der var et afslag på det tyske krav, skulle kun afleveres, såfremt der opstod en situation, der krævede, at det blev afleveret. (Ministermødeprotokollerne ber. IV A. 459).

Det meget udførlige svar (A. 171 ff) blev afleveret til tyskerne den 25. marts 1942.

Kravets fremsættelse 3. gang.

Sagen blev imidlertid den 9. april 1942 for tredie gang rejst af tyskerne, der krævede, at de skibe, der sejlede på Rotterdam, blev forsynet med tysk luftværn. Kravet blev behandlet i ministermøder den 10. april og den 20. juni 1942. (Ministermødeprotokollerne, ber. IV A. 463 og 470). Der var ikke indtrådt nogen ændring i det danske standpunkt, ligesom tyskerne fastholdt deres. Ifølge Halfdan Hendriksens redegørelse (A. 159) skiftede sagen imidlertid karakter, idet man fra tysk side akkviescerede ved en da truffen ordning, som gik ud på, at danske skibe, der sejlede i Nordsøfarten, forsynedes med „afværgeballoner", hvilket man hverken fra regeringens eller fra redernes side havde haft noget at indvende imod, idet det her drejede sig om en rent defensiv foranstaltning. Afværgeballonerne vanskeliggjorde det for flyvemaskiner at komme ind over skibet og ramme det med bomber. Endvidere var der truffet visse aftaler med hensyn til formerne for konvojering af skibene, og hvilke konvojer de danske skibe kunne deltage i. Denne ordning, der ikke medførte bevæbning af danske skibe, blev godkendt af hele ministeriet.

Kravets fremsættelse 4. gang.

I slutningen af september 1942 blev ifølge Halfdan Hendriksens redegørelse (A. 159) kravet om bevæbning af danske handelsskibe fremsat af tyskerne for fjerde gang. Det var ifølge meddelelse til udenrigsministeren den tyske marine, der krævede, at i hvert tilfælde en del af skibene, der sejlede på Rotterdam, blev armeret. Ministermøde afholdtes den 26. september 1942, og ministermødeprotokollerne indeholder om mødet følgende tilførsler (ber. IV A. 476):

„Den danske minister i Berlin, Mohr, deltog i mødet.

Minister Mohr meddelte, at han havde haft en samtale med von Ritter, som herunder havde udtrykt sin forundring over, at Danmark var gået imod, at danske skibe på Rotterdam-farten blev bevæbnede.

Værnemagten havde nu rejst krav om, at enkelte skibe blev bevæbnede, når værnemagten fandt det fornødent, og hvis kravet ikke blev imødekommet, vilde et afslag få meget alvorlige konsekvenser.

Arbejdsministeren gjorde rede for en sammenkomst, han havde haft med minister Mohr og gesandt Schnurre i Berlin om spørgsmålet.

Handelsministeren gik stærkt imod at imødekomme kravet.

Statsministeren rejste spørgsmålet, om de danske skibe, der skulde bevæbnes, skulde sejle med neutralitetsmærke.

Undervisningsministeren gjorde den opfattelse gældende, at der ikke var nogen saglig begrundelse for kravet, der måtte opfattes som en politisk handling.

Statsministeren mente, at det var farligt at lade enkelte skibe bevæbne.

Minister Mohr forlod mødet.

Udenrigsministeren betonede, at det nu drejede sig om enten at følge den politik, som hidtil havde givet Danmark en gunstig stilling, eller at gøre brud på den hidtil fulgte politik med det resultat, at Danmark kom ud i tilstande, der svarede til dem, som andre lande var blevet underkastet.

Spørgsmålet skulde behandles på et nyt møde den følgende mandag, hvor der skulde træffes afgørelse."

Om ministermødet den 26. september 1942 beretter Halfdan Hendriksen i sin redegørelse (A. 159):

„Mødet med minister Mohr blev afholdt den 26. september, og alle ministrene var til stede. Efter at statsministeren (Buhl) havde anmodet minister Mohr om at redegøre for det tyske krav, således som det nu var formuleret, udtalte Mohr, at ambassadør Ritter havde haft en samtale med ham og havde krævet delvis bevæbning af vore handelsskibe. Hidtil havde man renonceret på en generel bevæbning af de danske skibe, men nu måtte man kræve, at i hvert fald en del af disse skibe blev bevæbnede. Forholdet måtte og skulde ordnes og det straks, helst allerede i dag. Konsekvenserne af en nægtelse vilde blive yderst alvorlige, idet tyskerne vilde rekvirere skibene og nægte os kul, og endvidere kunde man frygte yderligere, yderst alvorlige konsekvenser. Arbejdsministeren (Kjærbøl) udtalte, at han i Berlin under sit ophold dèr havde talt uofficielt med en førende tysk udenrigsministeriel embedsmand om sagen. Den pågældende havde fremstillet sagen for ham med megen alvor, men han havde ikke optaget nogen forhandling. Jeg (Halfdan Hendriksen) gik meget stærkt imod kravet som ved tidligere lejligheder og erklærede, at jeg ikke vilde være med til at imødekomme det. Jeg redegjorde udførligt for mit synspunkt og fremførte alle de argumenter, der talte for mit standpunkt. Jeg advarede ministeriet imod at gå ind for det tyske krav, og jeg hævdede, at jeg foretrak at tage de deraf følgende konsekvenser, hvor alvorlige de end måtte være. Det var ikke bombardement fra luften, men flydende miner, der havde ødelagt danske skibe i den senere tid. Sverige havde heller ikke bevæbnet skibene og agtede ikke at gøre det. Rederne og søfolkene vilde iøvrigt heller ikke sejle med bevæbnede skibe — og hvad så! Vi gik ind i krigen, hvis vi bevæbnede skibene. Forsvarsministeren (Søren Brorsen) erklærede sig helt enig med mig. Trafikministeren (Gunnar Larsen) mente, man måtte bøje sig. England vilde sikkert forstå vor stilling. Minister Mohr udtalte derefter, at det var hans opfattelse, at Tyskland gerne så, vi sagde nej, for så kunde man tage vore skibe og nægte os kul. Stillingen var yderst alvorlig for os. Udenrigsministeren (Scavenius) var enig med Mohr. Vi kunde jo protestere. Undervisningsministeren (Jørgen Jørgensen) mente ikke, at Tyskland havde nogen særlig begrundelse for sit krav, der vilde lede os ud i et uføre. Finansministeren (Alsing Andersen) var yderst betænkelig og mente ikke, man burde bøje sig. Statsministeren (Buhl) var betænkelig ved, at enkelte skibe blev bevæbnet. Det var næsten værre end at bevæbne dem alle. Landbrugsministeren (Bording) mente, at vi ikke kunde sejle under dansk flag med bevæbning, så måtte der sejles under tysk flag. Indenrigsministeren (Knud Kristensen) havde den opfattelse, at man ikke kunde nøjes med en protest. Man kunde lige så godt sige nej. Minister Mohr gentog, at konsekvenserne af et nej vilde være uoverskuelige. Statsministeren bemærkede, at man en gang imellem måtte løbe en risiko. Jeg fastslog atter, at vi måtte sige nej uden hensyn til konsekvenserne. Sluttelig udtalte minister Mohr, at vi efter hans opfattelse måtte bøje os for kravet under protest. Tvang må man finde sig i, og vi var jo under tvang. (Her forlod minister Mohr mødet, der derefter fortsattes).

Statsministeren udtalte nu, at det var et meget svært spørgsmål, men han for sit vedkommende fandt, at konsekvenserne vilde blive farligst, hvis vi gik ind for

kravet. Trafikministeren (Gunnar Larsen) argumenterede atter for, at vi skulde svare ja. Vi risikerede, at vi ikke fik kul undtagen til den industri, der arbejdede for Tyskland. Landbrugsministeren mente vedvarende, at vi måtte sige nej. Vi fik jo alligevel færre og færre kul måned for måned. Herefter udtalte jeg, at jeg ikke troede, at det vilde være muligt for tyskerne at opretholde *alene* den industri, der arbejdede for Tyskland. Alt var så sammenfiltret her i landet, at det var utopi at tro, at man kunde opretholde tysk industri samtidig med, at man lukkede den øvrige industri, herunder altså også levnedsmiddelindustrien, gasværkerne, elektricitetsværkerne o.s.v. Kunde folk arbejde uden at få mad? Trafikministeren gentog, at konsekvenserne ved at sige nej var så alvorlige, at han meget måtte fraråde os dette. Herefter udtalte undervisningsministeren, at Tyskland havde stor interesse i at opretholde produktionen her i landet. Vi måtte ikke risikere at komme ind i krigen på tysk side. Udenrigsministeren (Scavenius) troede ikke, at England vilde have noget imod bevæbningen, som man fuldt ud vilde forstå. At tage en konflikt med værnemagten på dette område vilde medføre, at vi ikke længere kunde bevare den enestående gode stilling, vi havde haft i 2½ år. Skal vi frivilligt opgive alt dette? Han kunde ikke være med til at tage et sådant standpunkt eller tage ansvaret herfor. Vi stod ved skillevejen, vi måtte undgå en konflikt med Tyskland. „Sagen er klar for mig. Hvis man ikke vil følge mig, må jeg gå". Diskussionen fortsattes, og under debatten udtalte bl. a. arbejdsministeren, at han var sikker på, at mandskaberne ikke vilde sejle med skibene, når de var bevæbnede. Udenrigsministeren: „Så må vi tvinge dem dertil". Hermed sluttede debatten, uden at der blev truffet nogen afgørelse. Sagen udsattes til behandling på et møde to dage senere."

I løbet af dagen den 28. september 1942 afholdtes der 3 ministermøder, og herom indeholder ministermødeprotokollerne følgende tilførsler (ber. IV A. 476—77):

„Møde i statsministeriet mandag den 28. september 1942, kl. 10.30.

. . . . . .

I. Statsministeren udtalte, at der efter hans mening var to ting, som vi med hensyn til bevæbning af danske handelsskibe ikke kunde gå med til, nemlig at lade danske skibe under dansk flag og dansk neutralitetsmærke sejle med tysk bestykning, betjent af tyskere, og ejheller at tvinge danske søfolk til at sejle med skibene.

Handelsministeren sluttede sig til statsministeren.

Udenrigsministeren så ingen anden udvej end at pålægge rederne at lade skibene sejle under de af tyskerne givne vilkår.

Forsvarsministeren anførte enkelte citater fra det udkast til note, som i sin tid var udarbejdet af udenrigsministeriet, og som argumenterede mod det tyske krav.

Trafikministeren pegede på, at dansk politi fangede engelske faldskærmsjægere og afleverede dem til tyskerne.

Undervisningsministeren gik stærkt imod udenrigsministerens standpunkt.

Sagen skulde forhandles ved et nyt møde kl. 14.

. . . . . .

Møde i statsministeriet mandag den 28. september 1942, kl. 14.

. . . . . .

Minister Mohr var til stede. Kirkeministeren var fraværende.

Statsministeren meddelte, at de siden mødet den 26. september stedfundne drøftelser havde ført til, at der indenfor regeringen var overvejende enighed om, at man ikke kunde lade bevæbnede skibe sejle under dansk flag, og at man ikke kunde tvinge danske besætninger om bord i sådanne skibe ved tvang.

Under den fortsatte drøftelse udtalte minister Mohr, at det efter hans opfattelse var nødvendigt at fremkomme med et forslag overfor tyskerne.

Mødet resulterede i, at statsministeren og handelsministeren samt minister Mohr og direktør Svenningsen optog en forhandling med rederne.

Møde i statsministeriet mandag den 28. september 1942, kl. 20.

. . . . . .

Statsministeren refererede forløbet af forhandlingerne med rederne vedrørende bevæbning af danske handelsskibe. Resultatet var blevet, at rederne overlod

spørgsmålets løsning til regeringen, men gav tilsagn om støtte til en ordnings gennemførelse, men det henstilledes, at ikke et enkelt rederi blev ramt særligt hårdt."

Om de 3 ministermøder den 28. september 1942 indeholder Halfdan Hendriksens redegørelse følgende oplysninger (A. 160 f.):

„Den 28. september kl. 10.30 fortsattes forhandlingerne på et ministermøde, hvor alle ministre var til stede, og hvor statsministeren udtalte, at han efter atter at have overvejet sagen vedvarende mente, at vi ikke kunde gå med til at lade danske skibe under dansk flag og med danske nationalitetsmærker bevæbne med tyske kanoner og tysk kanonmandskab. Jeg udtalte, at jeg var enig heri. Jeg havde igen overvejet situationen meget nøje, fordi jeg var klar over, at det var en overmåde vigtig og betydningsfuld beslutning, vi stod overfor. Det var rigtigt, som tidligere nævnt af udenrigsministeren, at vi stod ved en skillevej, og derfor var det nødvendigt nu at sige nej til det tyske krav. Udenrigsministeren ønskede vedvarende, at vi skulde sige ja, og fremførte de samme argumenter herfor som tidligere. Der var efter udenrigsministerens opfattelse ingen anden udvej end at meddele Tyskland, at vi nu gav ordre til at gå med til bevæbning. Han måtte kræve, at regeringen fulgte ham i hans standpunkt. Ellers fører vi landet i afgrunden. Forsvarsministeren sagde igen nej og tilføjede, at vi klart måtte afvise kravet. Landbrugsministeren mente, at udenrigsministeren indtog et meget stærkere og skarpere standpunkt end minister Mohr i lørdags. Søfolkene vilde sikkert ikke sejle, hvis skibene blev bevæbnede. Vi måtte fortsætte på vor gamle linie. Trafikministeren kunde ikke se, at vi kom længere ind i krigen ved at sige ja, end vi var i forvejen. Færgerne mellem Gedser og Warnemünde havde en overgang været bevæbnede. (En sådan bevæbning har ikke fundet sted efter forhandling i ministermøder, og det var første gang, jeg erfarede, at nogle af færgerne på et vist tidspunkt havde været armerede*)). Undervisningsministeren fandt, at udenrigsministeren tog altfor voldsomt og agitatorisk på sagen. Vi burde opretholde vort gamle standpunkt, ellers blev vi draget med ind i krigen. Udenrigsministeren udtalte derefter, at man altså vilde have, at minister Mohr skulde rejse til Tyskland og sige, at vi vedvarende måtte kræve, at skibe under dansk flag ikke kunde bevæbnes, men at vi var rede til at forhandle om visse danske skibes overførsel til tysk flag. (Der var under forhandlingerne udkastet den tanke, at man for at slippe for bevæbning af de danske skibe skulde tilbyde Tyskland, at det overtog nogle få danske skibe, der derefter skulde sejle under tysk flag, med tyske nationalitetsmærker og med tysk mandskab). Statsministeren sagde, at dette efter hans formening var et forhandlingsgrundlag. Mødet blev derefter udsat til kl. 14 samme dag.

I dette møde deltog også minister Mohr. Statsministeren meddelte minister Mohr de synspunkter, de politiske ministre havde gjort gældende vedrørende danske skibes bevæbning, og udtalte, at den langt overvejende del af regeringens medlemmer ikke kunde gå med til de tyske krav. Minister Mohr mente, at hvis vi indskrænkede os til at sige nej uden at indlade os i forhandlinger, vilde vidtrækkende konsekvenser blive følgen. Statsministeren fremhævede derefter, at vi ikke stillede os på det negative standpunkt at nægte forhandling, men blot nægtede at lade danske skibe under dansk flag sejle bevæbnede. Minister Mohr bemærkede hertil, at et positivt forslag fra dansk side i hvert fald var nødvendigt. Hertil udtalte jeg, at det var ugørligt at fremsætte et positivt forslag, forinden forhandlinger havde fundet sted med de danske redere. Arbejdsministeren gentog, at efter hans opfattelse vilde store dele af besætningerne nægte at sejle under tysk flag. Så alvorlig som situationen var, besluttede man på dette møde at indkalde rederne til en forhandling med statsministeren og mig, og denne forhandling fandt sted samme dag kl. 16 i statsministeriet.

Såvel statsministeren som jeg gjorde her nærmere rede for hele situationen.

Kl. 20 samme aften afholdtes et nyt ministermøde, hvor alle ministre var til stede, og hvor statsministeren indledede og gav oplysning om resultatet af sine og mine forhandlinger med rederne. Direktør Kørbing havde meddelt, at Dansk Dampskibsrederiforenings bestyrelse så således på det rejste spørgsmål om som et kompromisforslag at tilbyde at afhænde et vist antal danske skibe til Tyskland, at det

*) Kommissionen har om dette spørgsmål anmodet ministeriet for offentlige arbejder om en udtalelse, der vil blive optaget i et senere udkommende supplementsbind.

måtte være den danske regerings ansvar at tage stilling og træffe endelig bestemmelse i så henseende. Hvis regeringen anså det for nødvendigt at fremsætte et sådant tilbud, vilde Dansk Dampskibsrederiforenings bestyrelse overfor vedkommende rederier støtte, at regeringens bestemmelser kunde gennemføres, uden at regeringen behøvede at anvende tvang i form af ekspropriation eller særlig lovgivning. (Med at støtte mente direktør Kørbing, såvidt jeg havde forstået, at rederiforeningens bestyrelse vilde anbefale, at rederierne godvilligt bøjede sig for regeringens bestemmelse). Der måtte forhandles nærmere om formerne for afleveringen og fordelingen af de til aflevering bestemte skibe på de rederier, der i øjeblikket sejlede i Rotterdam-farten, og således, at ikke et enkelt rederi blev ramt f. eks. ved, at fortrinsvis alle selvtrimmerne, der er særligt værdifulde for vore egne kultransporter, skulde afleveres. Det var en selvfølge, at afleveringens omfang måtte bestemmes på basis af den nuværende nedskårne sejlads på denne rute, hvor for tiden højst 10 danske skibe var i rotation. Det kunde altså højst dreje sig om aflevering af en brøkdel af disse 10 skibe. Efter at denne redegørelse var fremsat, fremhævede jeg atter overfor mine kolleger mine og redernes betænkeligheder, alt i overensstemmelse med mine tidligere udtalelser. Jeg fastholdt, at også kompromisforslaget var urimeligt og skyldtes udenrigsministeren, der havde fremtvunget det, og som måtte bære det fulde ansvar for den på dette område førte politik."

Ved forhandlingernes afslutning blev der udarbejdet et notat, der skulle danne basis for de forhandlinger, minister Mohr snarest skulle indlede med tyskerne i Berlin.

Forhandlingsgrundlaget havde følgende ordlyd (A. 175):

„Det tyske ønske går ud på, at de vigtigste danske skibe i Rotterdam-farten forsynes med antiluftskyts i de tilfælde, hvor dette skønnes militært nødvendigt.

Den danske regering må stadig nære ganske overvejende betænkeligheder ved at indgå herpå, men foreslår, at en del af den tonnagemængde, der for tiden deltager i Rotterdam-farten, overdrages til Tyskland med ret og pligt til tilbageførsel til de danske rederier ved krigens afslutning, således at de økonomiske betingelser nærmere aftales. Det må dreje sig om skibe i et antal og af en tonnagemængde, der skønnes at svare til de undtagelsestilfælde i Rotterdam-farten, i hvilke Tyskland efter de hidtidige forhandlinger vilde have forlangt bevæbning.

Forudsætningen herfor skulde være, at den pågældende tonnage benyttes til kultilførsler til Danmark i samme udstrækning som hidtil, og det må blive Tysklands sag at arrangere sig med hensyn til skibenes bemanding.

Ved udvælgelsen af de pågældende skibe, hvorom nærmere aftale måtte træffes, skulde der drages omsorg for, at ikke et enkelt rederi eller en enkelt skibstype bliver særlig ramt, men at der finder en fordeling sted dels på de rederier, der hidtil har deltaget i Rotterdam-farten, dels på de deri anvendte skibstyper."

Minister Mohr rejste til Berlin den 29. september 1942 for at optage forhandlingerne med tyskerne, men umiddelbart efter hans ankomst til Berlin fik han underretning om, at den tyske fører havde anordnet, at den tyske gesandt i København straks skulle tilbagekaldes, og at den danske gesandt i Berlin ligeledes måtte forlade sin post. Baggrunden for disse skridt var den såkaldte telegramkrise, der er behandlet udførligt i ber. IV, s. 47—59, hvortil der henvises.

Spørgsmålet om bevæbning af danske skibe blev ikke senere genoptaget fra tysk side. Halfdan Hendriksen bemærker i slutningen af sin redegørelse, at kongen, der formentlig var orienteret om spørgsmålet af statsministeren og muligvis også af udenrigsministeren i et statsråd, hvor sagen iøvrigt ikke var rejst fra ministeriets side, gav udtryk for betænkeligheder ved sådanne foranstaltninger, som kunne medføre risiko for krigstilstand for os overfor England, og kongen havde tilføjet, at tyskerne jo selv havde hævdet, at de overtog beskyttelsen af Danmark.

Da det af Halfdan Hendriksens redegørelse fremgår, at der var en betydelig uoverensstemmelse mellem den daværende udenrigsminister, Erik Scavenius, og de øvrige ministre ved de forhandlinger, som kravene om bevæbning af handelsskibe gav anledning til, har kommissionen under en mundtlig afhøring anmodet Scavenius om en udtalelse om, hvorvidt han kan godkende Halfdan Hendriksens referat af de stedfundne begivenheder. Under afhøringen udtaler Scavenius, at han intet har at indvende mod referatet (st. 7), og han gør bl. a. følgende bemærkninger om sin stilling til det omhandlede spørgsmål:

Scavenius' oplysninger vedrørende de tyske krav.

„Forskellen i min og ministrenes stilling var den, at jeg ikke anerkendte deres folkeretlige og politiske betragtninger. For det første er denne påstand fra svensk side om, at neutrale skibe ikke kan bevæbnes, ikke rigtig, idet man vil kunne finde adskillige eksempler på, at neutrale skibe har været bevæbnet. Men dernæst kunde jeg heller ikke anerkende, at det skulde kunne fremkalde nogen krigsfare i forhold til England. Jeg vilde mene, at hvis skibene blev bevæbnet, vilde englænderne tage det ligesom landets besættelse. Man kunde egentlig sige, at danske skibe var en slags udflod af territoriet, når tyskerne besatte dem, og det var jo faktisk det, der vilde være sket, at de havde besat disse skibe, de skulde levere våben, da vi ingen havde — det var egentlig den indvending, vi klarede os igennem med i lang tid: at vi kunde ikke gå ind på dette forslag, for vi havde ingen våben til at bevæbne skibene med, men så sagde tyskerne: dem kan vi levere. At skibe fra et neutralt land, der var besat af tyskerne, også var blevet besat af tyskerne eller bevæbnet af dem, havde ikke for englænderne været nogen krigsårsag.

Derfor kunde jeg ikke dele disse betænkeligheder. Mine betænkeligheder var af mere materiel art, om jeg så må sige, idet jeg forudså en udvikling, hvor tyskerne vilde nægte os kul dernede fra, først og fremmest fra Rotterdam — det vil naturligt bortfalde —, men også yderligere, og dernæst at de vilde tilegne sig vore skibe, og det var også af den grund, at jeg var imod dette forslag om, at man frivilligt skulde give dem nogle skibe, for det var ligesom at sige til dem: Ja, det er vejen, at I tager skibene."

III.

Indenrigsministeriet.

Spørgsmålet om internerede kommunisters adgang til at afgive stemme ved rigsdagsvalgene i marts og april 1943.

Fra fhv. minister, folketingsmand Jørgen Jørgensen, der var indenrigsminister fra 9. november 1942 indtil besættelsens ophør (ministeriet ophørte at fungere den 29. august 1943, da det indgav sin demissionsbegæring til kongen), har kommissionen udbedt sig en redegørelse for, med hvilken motivering man i marts 1943 nægtede de da internerede kommunister ret til at afgive deres stemme ved valget, *samt* om hvorvidt alle regeringens medlemmer var enige i nødvendigheden af at forhindre kommunisternes stemmeafgivning.

I fhv. indenrigsminister Jørgen Jørgensens redegørelse (A. nr. 26) oplyses det, at motiveringen for det standpunkt, regeringen indtog, var, at valgloven ikke hjemlede adgang for de internerede til at afgive stemme. I indenrigsministeriets skrivelse af 19. marts 1943 til Ludvig Hansen, Svend Wagner og Heinrich Davidsen, der på daværende tidspunkt hensad som internerede i Vestre fængsel (A. 178), anføres følgende:

„I et hertil indsendt andragende af 9. marts 1943 har De anholdt om, at der må blive draget omsorg for, at personer, der for tiden hensidder i Vestre fængsel som internerede i henhold til lov nr. 349 af 22. august 1941, får adgang til at afgive stemme ved de forestående valg til rigsdagen.

I denne anledning skal man meddele, at den i rigsdagsvalglovens §§ 102 ff. hjemlede adgang til at afgive stemme ved indsendelse af stemmeseddel kun omfatter personer, der på grund af kontrakt- eller arbejdsforhold eller som følge af varetagelsen af offentligt hverv er forhindret i at komme til stede på afstemningsstedet, og at indenrigsministeriet derfor ikke har været i stand til at imødekomme Deres andragende."

Det oplyses i redegørelsen, at spørgsmålet blev forelagt i et ministermøde, hvor det samlede ministerium gav tilslutning til det ovenfor refererede standpunkt.

Efter valgenes afholdelse rettede en kreds af de internerede til folketingets formand (Hans Rasmussen) en henvendelse, hvori rejstes indsigelse mod valgenes gyldighed under henvisning til, at der ikke var blevet draget omsorg for, at de internerede fik adgang til at afgive stemme. Henvendelsen blev oversendt til indenrigsministeren, der i en skrivelse af 15. maj 1943 (A. 179) udtalte sig på linie med det ovenfor anførte svar til Ludvig Hansen, Svend Wagner og Heinrich Davidsen. Det oplyses yderligere i denne skrivelse, at justitsministeriet overfor indenrigsministeriet havde udtalt, at det ikke ville kunne tillades, at de pågældende blev ført til et valglokale for at afgive deres stemme.

Kommissionen har ikke gjort andre enkeltspørgsmål henhørende under indenrigsministeriet under besættelsen til genstand for undersøgelse. De af daværende indenrigsminister Knud Kristensen til amtmændene udsendte cirkulæreskrivelser af 29. august 1940 og 30. september 1940 om samkvem med de tyske myndigheder er optrykt i bilagene (A. nr. 28 og nr. 29). Vedrørende statens civile luftværn forud for og i april 1940 henvises til ber. II s. 57—63, A. nr. 28—30.

IV.

Ministeriet for landbrug og fiskeri.

Spørgsmålet om, hvorvidt der fra tysk side blev stillet krav vedrørende ansættelse af priser på landbrugsprodukter på hjemmemarkedet i 1940.

Fra nuværende landbrugsminister Kr. Bording, der var minister for landbrug og fiskeri under hele besættelsen, har kommissionen udbedt sig en udtalelse om, hvorvidt der fra tysk side blev stillet krav vedrørende ansættelse af priser på landbrugsprodukter på hjemmemarkedet i sommeren 1940 (kornloven).

I landbrugsminister Bordings redegørelse af 9. juli 1945 (A. nr. 30) oplyses det, at da Danmark som følge af besættelsen den 9. april 1940 blev afskåret fra enhver oversøisk tilførsel af korn og foderstoffer og ikke kunne vente væsentlige tilførsler andetsteds fra, var der fra alle sider enighed om, at Danmark måtte klare sig igennem med sin egen kornhøst, og ved forhandlinger mellem landbrugsministeriet og landbrugets organisationer opnåedes der enighed om det forslag, der senere ophøjedes til lov nr. 390 af 25. juli 1940 om en kornordning for høståret 1940—41.

Under udarbejdelsen af kornlovsforslaget blev der ikke fremsat krav fra tysk side, og de tyske myndigheder havde end ikke kendskab til forslagets indhold før dettes fremlæggelse for rigsdagen.

Det oplyses endvidere i redegørelsen, at der ej heller, forsåvidt angår andre landbrugsprodukter end korn, i sommeren 1940 fra tysk side blev stillet krav vedrørende ansættelse af priser på hjemmemarkedet.

Om baggrunden for den diskussion om højere priser for danske landbrugsprodukter, som gårdejer Axel Hansen startede i foråret 1940, samt om „Fædrelandet"s udnyttelse heraf henvises til ber. IX A. 110—123, og ber. IX, st. 28 ff. med afhøring af Axel Hansen.

Kommissionen har ikke iøvrigt optaget enkeltspørgsmål henhørende under ministeriet for landbrug og fiskeri til undersøgelse. Opmærksomheden henledes dog i denne forbindelse på de af kommissionen foretagne undersøgelser vedrørende de i juli—august 1940 med Tyskland førte forhandlinger angående afslutningen af en told- og møntunion (ber. V s. 48—64, A. nr. 34—40) samt undersøgelserne vedrørende kroneopskrivningen som middel til standsning af prisstigningen (ber. V s. 64, A. nr. 41).

V.

Danske entreprenørers udførelse af arbejder for besættelsesmagten.

Til belysning af spørgsmålet om danske entreprenørers udførelse af arbejder for den tyske besættelsesmagt har kommissionen fra fhv. udenrigsminister Christmas Møller*) og fra civilingeniør T. K. Thomsen indhentet skriftlige redegørelser vedrørende disse forhold (A. nr. 34 og A. nr. 32).

På kommissionens forespørgsel har udenrigsministeriet i en skrivelse af 12. juli 1945 (A. nr. 35) oplyst, at der ikke i udenrigsministeriets akter findes oplysninger vedrørende ministres eventuelle forhandlinger om arbejde for besættelsesmagten, og at der ikke blandt udenrigsministeriets akter vedrørende embedsmændenes forhandlinger om disse spørgsmål findes aktstykker, der skønnes at kunne have betydning for bedømmelsen af, hvorvidt der er grundlag for at drage ministre til ansvar i anledning af deres embedsvirksomhed under den tyske besættelse.

I forbindelse med omtalen af udenrigsministeriets ovennævnte skrivelse af 12. juli 1945 bemærkes, at fhv. stats- og udenrigsminister Erik Scavenius, der under afhøring for kommissionen fik skrivelsen forelagt, på forespørgsel, om der var ført forhandlinger om sagen, *uden* at det fremgik af udenrigsministeriets akter, udtaler, at han ikke tror, at „der har været principielle forhandlinger; og det skulle jo have været principielle forhandlinger, hvis de var bragt op til ministeren" (st. 6).

Kommissionen har ikke iøvrigt vedrørende dette afsnit foretaget mundtlige afhøringer, men under en afhøring af civilingeniør Knud Højgaard i forbindelse med kommissionens undersøgelser vedrørende sådan politisk virksomhed under besættelsen, der skønnes at indeholde anslag mod folkestyret og den hidtidige statsretlige praksis, kommer civilingeniør Knud Højgaard ind på spørgsmålet om værnemagtsarbejder, hvorfor denne del af afhøringen er optrykt (st. 77—84).

Endelig har kommissionen fra justitsministeriet rekvireret akterne i den ved højesteretsdom af 3. juni 1949 (A. nr. 38) afgjorte straffesag vedrørende de af entreprenørfirmaet Carlsen, Randers, i Jylland udførte arbejder for den tyske værnemagt. Af disse akter, der er meget omfattende, har kommissionen ladet optrykke en række erklæringer og redegørelser, der skønnes at have særlig interesse ved klarlæggelsen af de her omhandlede forhold (A. nr. 39—48).

Umiddelbart efter afsigelsen af ovennævnte højesteretsdom blev der i folketinget stillet følgende spørgsmål til justitsministeren af folketingsmand Bjørner: „Giver højesterets frifindelsesdom fornylig i værnemagersagen mod entreprenørfirmaet Carlsen i Randers justitsministeren anledning til at tage tidligere afsagte værnemagerdomme op til fornyet overvejelse?" (A. nr. 49) I sit svar på spørgsmålet udtaler justitsministeren bl. a., at dommen ikke er noget principielt brud med den praksis, som hidtil er fulgt af anklagemyndigheden og domstolene i værnemagersager, at frifindelsesdommen kun har betydning indenfor et begrænset område, jfr. herom nærmere justitsministerens udførlige besvarelse (A. nr. 49).

*) Christmas Møller afgik ved døden den 13. april 1948.

Efter at kommissionen havde indledet sine undersøgelser, modtog den fra Entreprenørforeningen en henvendelse af 5. oktober 1946 (A. nr. 36), hvori foreningen anmodede om fuldstændig opklaring af regeringens ønsker under krigen om indsættelse af danske entreprenører ved værnemagtsarbejder.

Det tyske krav om udførelse af værnemagts-arbejde.

Den tyske anmodning om dansk arbejdskraft til udførelse af arbejder for den tyske værnemagt fremkom umiddelbart efter Danmarks besættelse og blev behandlet i et ministermøde den 15. april 1940.

Ministermødeprotokollen indeholder for det pågældende møde følgende tilførsel (ber. IV A. 413):

„Tyskerne havde anmodet om at få anvist arbejdskraft til anlæg af flyvepladser i Jylland. I modsat fald måtte de hente tyske arbejdere. Man var enig om at søge sagen ordnet, således at danske entreprenørfirmaer påtager sig arbejdet og antager danske arbejdere på normal måde."

Christmas Møllers redegørelse.

Christmas Møller oplyser i sin redegørelse (A. nr. 34), at tyskerne havde truet med, såfremt danske arbejdere ikke blev stillet til disposition, *enten* at tvangsudskrive danske arbejdere til under tysk ledelse og kontrol at udføre de pågældende arbejder *eller* at lade indskrive tyske arbejdere.

Om ministermødet den 15. april 1940 beretter Christmas Møller iøvrigt:

„Denne fordring fra tysk side fremkom under den situation i ministeriet, at der var nogen uoverensstemmelse — hvis jeg må sige det således — ganske særligt mellem mig og de øvrige ministre om, hvorvidt man skulde sende en skrivelse til tyskerne, i hvilken man klart gjorde op, hvad landet var gået ind på den 9. april — ikke som en overenskomst, men som noget, man havde bøjet sig for under tvang (memorandumet og de 13 punkter), og i fortsættelse deraf skulde regeringen hævde, at hvis tyskerne kom med yderligere krav og krav, som ikke var i overensstemmelse med de ovennævnte 13 punkter, skulde man på forhånd meddele tyskerne, at man vilde sige nej til selv den mindste udvidelse. Dette synspunkt var ikke regeringens, og jeg tør sige, jeg stod nogenlunde ene med det. Regeringen var af den opfattelse, at man i hvert fald indtil videre måtte søge at manøvrere sig igennem. Det tyske krav om udførelse af de nævnte arbejder var man, hvadenten det skulde udføres på den ene eller den anden måde, meget betænkelig ved. Hvis det skulde være danske arbejdere, som blev tvangsudskrevet til at udføre arbejdet, var man ængstelig for, hvilke konsekvenser det kunde medføre overhovedet i landet, ligesom man også var ængstelig for, at tyskerne eventuelt skulde lokke med meget høje lønninger, og man ønskede overhovedet ikke, at danske — hvadenten det var arbejdere eller forretningsfolk eller myndigheder, bortset fra udenrigsministeriet — skulde i nogen som helst kontakt med tyskerne. Hvis tyskerne anvendte den anden omtalte fremgangsmåde, nemlig at indskrive tyske arbejdere, var man ængstelig for, at det med den arbejdsløshed, som på det daværende tidspunkt herskede, skulde få ubehagelige følger, at man indskrev fremmed arbejdskraft, medens danske gik ledige.

I ministermødet, hvor man behandlede den pågældende sag, fremsatte jeg derfor den tanke, om man ikke kunde lade et eller måske flere af de danske entreprenørfirmaer udføre arbejdet, idet man jo derigennem vilde opnå, at der overhovedet ingen kontakt var mellem tyskerne og danske udover de pågældende firmaers ledelse. Denne tanke vandt tilslutning i ministeriet."

T. K. Thomsens redegørelse.

Civilingeniør T. K. Thomsen oplyser i sin redegørelse (A. nr. 32), at han den 16. april 1940 i sit firma Wright, Thomsen & Kier blev opsøgt af to tyske herrer, der forespurgte, om firmaet ville udføre arbejde for besættelsesmagten på 4 eller 5 flyvepladser i Jylland. De tyske herrer oplyste, at deres opfordring til firmaet skete på foranledning af regeringen.

Civilingeniør T. K. Thomsen satte sig samme dag i forbindelse med statsminister Stauning, der ifølge T. K. Thomsens redegørelse erklærede, at det blev nød-

vendigt, at firmaet gik ind på at udføre de omhandlede arbejder. Statsministeren oplyste, at det ville være en ulykke for landet, hvis det ikke lykkedes at holde tyske arbejdere og arbejdsgivere ude. Statsministeren gjorde derhos opmærksom på, at hvis firmaet sagde nej (som Christiani & Nielsen havde gjort det), ville det uvægerligt — navnlig under hensyn til at T. K. Thomsen var næstformand i arbejdsgiverforeningen — medføre, at andre firmaer ej heller ville udføre arbejderne, hvilket let, jfr. tyskernes ovenfor omtalte trusler, ville medføre en nazificering af forholdene i landet.

T. K. Thomsen anførte overfor statsministeren, at det at bygge fæstningsværker var en fjendtlig handling mod Norge, og at det var ubehageligt at udføre arbejder af en sådan art, at „mine landsmænd havde lov til at spytte på mig, fordi jeg udførte dem".

Efter yderligere opfordring fra statsministeren erklærede T. K. Thomsen at ville gå ind for arbejdet, såfremt Christmas Møller så på det på samme måde som statsministeren. Da Christmas Møller — stadig ifølge T. K. Thomsens redegørelse — var meget ivrig for, at firmaet skulle gå ind for de omtalte arbejder, blev resultatet, at firmaet Wright, Thomsen & Kier gik med til at påtage sig arbejdets udførelse. T. K. Thomsen havde forinden haft drøftelserne med ingeniørerne Kier og Wright.

Om det pres, der blev lagt på firmaet Wright, Thomsen & Kier udtaler Christmas Møller i sin redegørelse (A. 34), at udførelsen af arbejdet „ikke blot skete på en kraftig opfordring af regeringen, men man kan sige efter et pålæg fra den".

Som nævnt foran (side 41) har civilingeniør Knud Højgaard under afhøring for kommissionen fremsat nogle bemærkninger om sit syn på de tyske krav om udførelse af værnemagtsarbejder og om den stilling, regeringen tog hertil, og der kan herom i det hele henvises til st. 77—84.

Om enkeltheder i den stilling, der fra regeringens, forskellige politikeres og fra entreprenørforeningens side oprindeligt og i løbet af besættelsestiden blev taget til spørgsmålet om værnemagtsarbejde, kan henvises til præmisserne i højesterets dom af 3. juni 1949 i straffesagen mod entreprenørfirmaet Carlsen, Randers (A. nr. 38) og til de aktstykker fra straffesagen, som kommissionen har ladet optrykke (A. nr. 39—48).

Højesterets dom af 3. juni 1949.

Højesteretsdommen vedrører et entreprenørfirma, som fra 1942 til 1945 udførte entreprenørarbejder og kørsel for den tyske værnemagt til et beløb af godt 50 mill. kr. Firmaets indehavere blev ved *underret* og *landsret* dømt efter værnemagerlovens § 2 (lov nr. 406 af 28. august 1945 om tillæg til lov nr. 259 af 1. juni 1945 om tillæg til borgerlig straffelov angående forræderi og anden landsskadelig virksomhed), der omhandler utilbørligt samarbejde med besættelsesmagten. Ved *højesteret* blev firmaets indehavere frifundet for overtrædelse af værnemagerloven (den ene af indehaverne blev dømt for overtrædelse af prislov og lejelov).

Af de til brug i straffesagen afgivne erklæringer og redegørelser skal følgende nævnes som havende særlig interesse:

Erklæring fra Christmas Møller.

1. *Fhv. udenrigsminister J. Christmas Møllers erklæring af 24. august 1946* til firmaet Carlsen, Randers (A. nr. 40), hvori anføres, at ministeriets syn på spørgsmålet om at tage arbejde for tyskerne, der var kommet til udtryk overfor firmaet Wright, Thomsen & Kier, selvsagt også gjaldt andre firmaer, som måtte komme i betragtning ved udførelse af sådanne arbejder.

Erklæringer fra Scavenius.

2. *Fhv. stats- og udenrigsminister Scavenius' erklæring af 5. april 1946* (A. nr. 41), hvori det hedder:

„Det står udenfor enhver tvivl, at det økonomiske samarbejde, der efter besættelsen den 9. april 1940 blev indledet, og som fortsattes under hele besættelsestiden, havde ubetinget tilslutning hos de i besættelsestiden fungerende regeringer, ligesom rigsdagens samarbejdende partier støttede denne politik. Det økonomiske samarbejde med besættelsesmagten var en nødvendighed ikke alene på grund af, at besættelsesmagten faktisk havde den fysiske magt her i landet, men også og ikke mindst fordi opretholdelsen af det økonomiske liv og særlig industrien var afhængig af tilførsler fra Tyskland. Uden dette økonomiske samarbejde vilde de tyske magthavere direkte selv have truffet bestemmelse om fordelingen af importen, hvilket vilde have været til ubodelig skade for landet såvel politisk som økonomisk.

Såvel de enkelte ministerier som erhvervsorganisationerne medvirkede loyalt til gennemførelsen af dette nødvendige økonomiske samarbejde, og jeg føler mig overbevist om, at såvel embedsmændene i ministerierne som erhvervsorganisationerne på forespørgsel har udtalt sig i overensstemmelse hermed.

Hvad særlig angår entreprenørarbejderne for værnemagten i Jylland, var det en følge af regeringens stilling, at disse burde udføres af danske arbejdere og ledes af danske i Dansk Entreprenørforening stående entreprenørfirmaer. Man undgik herved, at større styrker tyske eller fremmede arbejdere blev tilført disse arbejdspladser med deraf følgende uheldige forhold, ligesom man undgik tysk arbejdsledelse. Det var endvidere for danske interesser en betryggelse, at ledelsen af værnemagtsarbejderne blev dansk, idet man derigennem kunde opnå effektiv kontrol med, at avancen på disse arbejder blev begrænset i henhold til nærmere fastsættelse, ligesom man herved kunde sikre sig, at hovedorganisationernes lønoverenskomster blev overholdt."

I en erklæring af 13. juni 1946 (A. nr. 42) udtaler Scavenius:

„I henhold til et referat, som De har forelagt mig, af et møde i udenrigsministeriet den 16. april 1943, udtalte en repræsentant for udenrigsministeriet, at „han gerne vilde betone, at det vedvarende var regeringens ønske, at disse arbejder blev udført af danske firmaer. Der vilde ikke bagefter fra regeringens side blive talt om, hvem der havde arbejdet for tyskerne, og hvem der ikke havde gjort det. Regeringen havde valgt forhandlingens vej og ønskede disse arbejder udført".

Efter Deres anmodning skal jeg bekræfte, at denne udtalelse giver et korrekt udtryk for den daværende regerings opfattelse af nødvendigheden og derfor ønskeligheden af på det angivne tidspunkt på dette område vedvarende at fortsætte den politik, som blev fastlagt i 1940."

Erklæring fra Bertel Dahlgaard.

3. *Fhv. indenrigsminister Bertel Dahlgaards erklæring af 14. september 1944* til ingeniør T. K. Thomsen (A. nr. 43), hvori anføres, at det på ministermødet den 15. april 1940 enstemmigt blev vedtaget at søge sagen ordnet på den måde, at danske entreprenører påtog sig arbejdet og derefter antog danske arbejdere på normal måde. Fra alle sider i ministeriet var man meget interesseret i, at denne udvej måtte vise sig farbar.

Udenrigsministeriets skrivelse af 28. november 1940.

4. Af en *skrivelse af 28. november 1940 fra udenrigsministeriet til ministeren for offentlige arbejder* (A. nr. 44) fremgår, at der kort efter den 9. april 1940 mellem det tyske gesandtskab og udenrigsministeriet førtes forhandlinger, hvorunder man fra dansk side gav udtryk for ønsket om, at udførelsen af værnemagtsarbejder blev betroet danske entreprenørfirmaer. Det fremgår endvidere af skrivelsen, at der i anledning af fremkomne forlydender om, at tyskerne agtede at benytte tyske entreprenørfirmaer og tyske arbejdere ved planlagte arbejder på Bornholm, fra den danske regerings side blev gjort forestillinger overfor tyskerne. Det hedder derhos i skrivelsen: „..... På den ved hr. ministerens skrivelse givne foranledning vil udenrigsministeriet påny ved førstkommende lejlighed gøre vedkommende tyske myndigheder bekendt med, at der fra dansk side næres et stærkt og naturligt ønske om, at de omhandlede arbejder stadig i størst muligt omfang overdrages til danske firmaer .....".

5. Af en *redegørelse af 25. maj 1945 fra entreprenørudvalget af 15. januar 1943* (A. nr. 45) fremgår, at der på et møde i udenrigsministeriet den 27. august 1943 med repræsentanter for arbejdsgiverforeningen fra ministeriets side blev udtalt, at man var villig til at lade affatte en skrivelse, der gav udtryk for, at det var regeringens politik og synspunkter, at værnemagtsarbejderne burde udføres af danske entreprenører med danske arbejdere. **Entreprenørudvalgets redegørelse.**

6. Det fremgår af *referatet fra et møde i arbejdsgiverforeningen den 4. september 1943* (A. nr. 46), at formanden meddelte, at man også efter 29. august 1943, da ministeriet ophørte at fungere, ifølge de embedsmænd, der nu ledede ministeriets forretninger, måtte følge de hidtil fastlagte retningslinier med hensyn til værnemagtsarbejde. **Mødereferat fra arbejdsgiverforeningen.**

7. Af en *erklæring af 18. december 1948 fra ambassadør Svenningsen* (A. nr. 47) fremgår, at han som direktør i udenrigsministeriet i november 1943 modtog henvendelse fra besættelsesmagten, der under trusel om tvangsudskrivning af dansk arbejdskraft krævede visse befæstningsarbejder udført inden et bestemt tidspunkt, og at Svenningsen under tryk heraf på udenrigministeriets vegne gentagne gange henvendte sig til entreprenørforeningen og lagde stærkt pres på denne for at formå den til at opfordre sine medlemmer til at overtage nævnte arbejder. **Erklæring fra ambassadør Svenningsen.**

8. Af en *skrivelse af 8. november 1946 fra anlægsdirektoratet* (A. nr. 48) fremgår det, at Teknisk Central i forsommeren 1942 meddelte organisation Todt navnene på de entreprenørfirmaer, som ville blive indbudt til Teknisk Centrals licitationer, og opfordrede organisation Todt til at søge samarbejde med entreprenørforeningen, samtidig med at man frarådede organisationen at samarbejde med firmaer, som ikke var medlem af danske fagorganisationer. **Erklæring fra anlægsdirektoratet (Teknisk Central).**

I henhold til de kommissionen givne forskrifter gives foranstående beretning til det høje folketing.

Christiansborg, den 25. januar 1950.

Kristen Amby.	**Alfred Andreassen.**	**Holger Eriksen,** næstformand.		**Niels Eriksen.**
Jørgen Gram.	**Victor Gram.**	**Poul Hansen** (Grenaa).	**Holm,** formand.	**Hækkerup.**
Arnth Jensen.	**Peder Knudsen.**	**Thisted Knudsen.**		**Ladefoged.**
Holger Larsen.	**Johs. Larsen.**	**M. Larsen.**	**Lindberg.**	**Aksel Møller.**
Harald Nielsen.	**Karl Olsen.**	**Th. Poulsen.**	**Viggo Starcke.**	**Steen.**

Eigil Olsen.